

KYMENLAAKSON AMMATTIKORKEAKOULU

Liiketalous / Juridiikka

Anu Mässeli

OSITUS PESÄNJAKAJAN NÄKÖKULMASTA

Opinnäytetyö 2011

TIIVISTELMÄ

KYMENLAAKSON AMMATTIKORKEAKOULU

Liiketalous

MÄSSELI, ANU

Opinnäytetyö

Työn ohjaaja

Toimeksiantaja

Maaliskuu 2011

Avainsanat

Ositus pesänjakajan näkökulmasta

62 sivua

Lehtori Päivi Ollila

Lakiasiantomisto Yrjö Luukko

avioero, avio-oikeus, jäämistöoikeus, ositus

Avioliittolain varallisuusjärjestelmän mukaan aviopuolisoilla on avio-oikeus toistensa omaisuuteen. Avioliiton päättyessä omaisuuden jako perustuu omaisuuden puolittamisen periaatteelle, vaikka se omaisuus, joka puolisoilla on avioliittoon mennessään ja jonka hän liiton aikana saa, on nimiperiaatteen mukaisesti hänen omaisuuttaan. Ristiriitaisesti siis avioliittolain peruslähtökohtana on puolisojen omaisuuden erillisyyden liiton aikana, kun taas liiton päättyessä pääsääntönä on puolitusperiaate.

Puolisoiden avioliiton aikana vallitseva aviovarallisuussuhde puretaan lopullisesti omaisuuden osituksessa. Siinä selvitetään ja vahvistetaan sitovasti, kuinka paljon kummankin puolison tulee saada avio-oikeuden alaista omaisuutta, yksilöidään tämä omaisuus sekä huolehditaan avio-oikeuden toteutumisen vaatimista varallisuuden siirroista. Toisin sanoen avio-oikeus realisoituu osituksessa.

Tämän opinnäytetyön tarkoituksena on kuvata aviovarallisuusjärjestelmää ja erityisesti ositusta sen osana. Ositusta tarkastellaan pesänjakajan näkökulmasta ja työn pohjana on avioliittolain ja oikeuskirjallisuuden ohella pitkään alalla toimineen varatuomarin haastattelu. Tutkimuksessa käytetään hyväksi myös tutkijan omia kokemuksia sekä toimeksiantajan osituksiin liittyviä muistioita. Työssä haetaan näkemyksiä aviovarallisuusjärjestelmän toimivuuteen, käytäntöjen yleisyyteen ja siihen, miksi ositus päädytään toimittamaan pesänjakajajohtoisena toimitusosituksena eikä puolisojen välisenä sopimusosituksena.

Johtopäätöksenä voidaan pitää sitä, että aviovarallisuusjärjestelmä kokonaisuudessaan koetaan toimivana, sillä useimmiten osituksessa päädytään puolittamisperiaatteen mukaiseen ratkaisuun. Tasinkoa pidetään tarpeellisenä välineenä aviovarallisuussuhteiden tasoittamiseen. Tutkimuksen tuloksista ilmenee kuitenkin, että ihmisten tuntemus avioliittolaista on yllättävän heikko, ja tähän työssä pohditaan parannusehdotuksia.

ABSTRACT

KYMENLAAKSON AMMATTIKORKEAKOULU

University of Applied Sciences

Business Management

MÄSSELI, ANU

Division of the property of the spouses from the executor's

point of view

Bachelor's Thesis

62 pages

Supervisor

Päivi Ollila, Senior Lecturer

Commissioned by

Lakiasiaintoimisto Yrjö Luukko

March 2011

Keywords

division, divorce, estate law, marital right to property

According to the marital property system of the Marriage Act each spouse has a marital right to the property of the other spouse. After the dissolution of a marriage the distribution of the matrimonial property is based on the principle of equal distribution of property even though the property that a spouse has when entering into matrimony or what he acquires during a marriage shall remain his. Inconsistently the Marriage Act is based on the separation of property during a marriage while after the dissolution of a marriage the principal rule is equal distribution of property.

The matrimonial property regime is dissolved in the distribution of the matrimonial property. Its relevance is to sign and seal how much each spouse shall have marital property, individualise that property and take care of the possible transfers of all assets and liabilities. In other words the marital right to property realises in the division.

The purpose of this thesis was to describe the marital property system and especially the division. It is examined from the executor's standpoint with the Marriage Act, legal literature and the interview of an executor with several years of experience as the source material. The researcher's own experience and the commissioner's memorandums concerning divisions are also used in the survey. The thesis seeks views of the functionality of the marital property system, normal practice and why the division is carried out by an executor instead of with the spouses' consent.

As a conclusion one can say that the marital property system in its entirety is functional because most divisions end up in an equal distribution of the property. Adjustment in the partition of matrimonial property is considered a necessary instrument equalising the matrimonial assets. However, the study shows that the Marriage Act is surprisingly poorly known, to which this thesis gives proposals for improvements.

SISÄLLYS

TIIVISTELMÄ

ABSTRACT

1	JOHDANTO	6
2	AVIOLIITTOLAIN VARALLISUUSJÄRJESTELMÄ	7
2.1	Yleistä	7
2.1.1	Omaisuuuden ja velkojen erillisyys	8
2.1.2	Vallinnanrajoitukset	11
2.2	Avio-oikeus	12
2.3	Tasinko	14
2.4	Avioehtosopimus	15
2.5	Osituksen esisopimus	17
2.6	Vastikkeet	18
3	OMAISUUDEN OSITUS	22
3.1	Yleistä	22
3.2	Osituksen toimittamistavat	28
3.2.1	Sopimusositus	28
3.2.2	Toimitusositus	29
3.3	Ositusmenettely	32
3.4	Pesänjakajan toimivalta ja tehtävät	33
3.5	Osituksen toimittaminen	37
3.5.1	Osituksen laskennallinen vaihe	37
3.5.2	Osituksen reaalin vaihe	39
3.5.3	Osituslaskelma	39
3.6	Avioero-ositus	41
3.6.1	Omaisuuuden erottelu	41
3.6.2	Osituksen sovittelu	42
3.6.3	Varallisuuden jako ja tasinko	45
3.7	Jäämistöositus	46

3.7.1	Jakomenettelyyn sovellettava laki	46
3.7.2	Puolison perintöoikeus	47
3.7.3	Osituksen toimittaminen perinnönjaon yhteydessä	48
3.8	Osituksen moittiminen	51
4	JOHTOPÄÄTÖKSET JA ARVIOINTI	52
4.1	Johtopäätökset	52
4.2	Opinnäytetyön tavoitteiden saavuttaminen ja arviointi	56
	OIKEUSTAPAUKSET	59
	LÄHTEET	60

1 JOHDANTO

Aviovarallisuusjärjestelmä määrittää sen, millä tavalla puolisojen omaisuus jaetaan avioeron jälkeen. Sillä on merkitystä myös määritettäessä sitä, mikä omaisuus ensiksi kuolleelta puolisoilta jää perinnöksi hänen oikeudenomistajilleen. Aviovarallisuusjärjestelmän taustalla on näkemys oikeudenmukaisuudesta, sillä omaisuuden jakamista koskevilla säännöillä pyritään oikeudenmukaiseen omaisuuden jakamiseen. Tämä tavoite on mahdollista saavuttaa hyvinkin erilaisten perusratkaisujen varaan rakentuvis-
sa järjestelmissä. (Aarnio 2010, 62.)

Aviovarallisuusjärjestelmämme mukainen omaisuuden jako perustuu omaisuuden puolittamisen periaatteelle. Kun puolisojen välinen avioliitto päättyy, joko avioeroon tai toisen puolison kuolemaan, kummallakin osapuolella on avioliittolain (AL) 35. § mukaisesti avio-oikeus toisen puolison omaisuuteen. Käytännössä puolisojen välinen aviovarallisuussuhde puretaan omaisuuden osituksessa, jossa omaisuus jaetaan ja varallisuus tarvittaessa tasataan tasingon avulla. Jos puolisoilla ei avioehtosopimuksen johdosta ole avio-oikeutta toistensa omaisuuteen, suoritetaan omaisuuden erottelu. Lisäksi jaetaan puolisojen yhteinen omaisuus. (Rosti 2007, 1.)

Tämän opinnäytetyön tarkoituksena on kuvata lukijalle edellä mainittua aviovarallisuusjärjestelmää ja erityisesti ositustoimitusta sen osana. Opinnäytetyöni käsittelee avioliittolain ja perintökaaren (PK) nimenomaan ositusta koskevia lainkohtia. Teoriaosuuden tarkoituksena on avata kyseisten lakien käsitteitä ja omaisuuden osituksen monimutkaisuutta.

Opinnäytetyöni käsittelee ositusta pesänjakajan näkökulmasta ja tarkoituksena on löytää vastauksia siihen, miksi ositus toteutetaan toimitusosituksena pesänjakajan toimesta eikä puolisojen keskinäisenä sopimusosituksena. Tavoitteena on selvittää, millaiselta ositukset näyttävät pesänjakajan näkökulmasta sekä saada näkemyksiä ositukseen liittyvien käytäntöjen yleisyydestä, aviovarallisuusjärjestelmän toimivuudesta sekä siitä, kuinka paljon ositukseen liittyvässä laissa eli osituksen teoriassa ja ositustodellisuudessa eli osituksen käytännössä on eroavuuksia.

2 AVIOLIITTOLAIN VARALLISUUSJÄRJESTELMÄ

2.1 Yleistä

Avioliittoa solmittaessa ja siinä eletessä puolisoiden keskinäinen suhde pohjautuu pitkälti heidän tunne-elämäänsä. Puolisoiden oikeudellinen asema ei kuitenkaan määrydy heidän tunne-elämänsä pohjalta, vaan puolisoiden välisiä oikeudellisia suhteita sääntelevän avioliittolain kautta. Riidaton tosiasia on, että avioliittokin päättyy joskus, joko eroon tai puolison kuolemaan. Avioliittolain ositusta ja omaisuuden erottelua koskevat säännökset luovat perustan sille, miten omaisuus jaetaan liiton päättyessä. (Rosti 2007, 7.)

Lainsäädännössä on lähdetty siitä, että kun puolisot eroavat tai toinen heistä kuolee, syntyy tarve suojata avioliiton taloudellisesti heikompaa osapuolta. Vanhassa avioliittolaissa, vuoden 1734 naimiskaassa, tämä oli toteutettu omaisuuden yhtenäisyyttä koskevan sääntelyn avulla, sillä avioliiton aikana hankittu kiinteä omaisuus oli yhteistä eikä sillä ollut merkitystä, kumman nimissä omaisuus oli (Norri 2007, 21). Nykyisen avioliittolain valmisteluissa päädyttiin ratkaisuun, jossa avioliiton päättyessä puolisolle annettiin oikeus vaatia varallisuussuhteiden tasausta ja tämä oikeus toteutettiin avio-oikeuden avulla. Järjestelmän lähtökohta on, että puolisoilla on avio-oikeus toisen puolison omaisuuteen. (Lohi 2003, 3.)

Aviopuolisoiden varallisuussuhteita sääntelevä aviovarallisuusjärjestelmä tuli voimaan vuoden 1930 alussa. Avioliittolaki lakkautti miehen edusmiehisyyden ja takasi naiselle yhdenvertaisen aseman avioliitossa. Vaikka avioliittolakia on uudistettu kuluneiden 80 vuoden aikana, muun muassa ositusta koskevan sääntelyn osalta vuonna 1988, varallisuusjärjestelmän perusrakenne on edelleen voimassa. (Litmala 2002, 430.) Lyhyesti voidaan kuitenkin sanoa, että avioliittolaki toteutti puolisoiden yhdenvertaisuuden tekemällä puolisot omistussuhteissaan itsenäisiksi ja melkein riippumattomiksi toisistaan. Avioliittolain mukaan kummankin puolison tulee osallistua perheen yhteiseen talouteen ja toistensa elatukseen kykynsä mukaan (AL 46. §).

Aviovarallisuusjärjestelmä määrittää sen, millä tavalla puolisoiden omaisuus jaetaan, kun avioliitto purkautuu avioeron johdosta. Sillä on merkitystä myös määritettäessä sitä, mikä omaisuus ensiksi kuolleelta puolisolta jää perinnöksi oikeudenomistajilleen.

Omaisuu­den jakamista koskevilla säännöillä pyritään oikeudenmukaiseen omaisuuden jakamiseen. (Aarnio 2010, 62.)

Oikeudenmukainen aviovarallisuusjärjestelmä rakentuu seitsemän peruspilarin varaan. Järjestelmän tulee olla molempien puoliso­iden kannalta reilu, se ei saa syrjiä kumpakaan sukupuolta, sen tulee olla käytännöllinen, yksinkertainen ja joustava. Järjestelmän tulee sisältää riittävät oikeudelliset keinot puolison suojelemiseksi niin toisen puolison kuin kolmannenkin toimia vastaan. Se ei saa mahdollistaa puoliso­iden toimintaa kolmannen vahingoksi. (Aarnio 2010, 62.) Toisaalta voidaan katsoa, että aviovarallisuusjärjestelmä pohjautuu omaisuuden erillisyyteen, velkojen erillisyyteen, avio-oikeuteen ja sopimusvapauteen (Litmala 2002, 430).

Avioliittoon vihkimisen johdosta puolisoilla on avio-oikeus toistensa omaisuuteen. Kun puoliso­iden välinen avioliitto päättyy, kummallakin osapuolella on avioliittolain 35. § mukaisesti avio-oikeus toisen puolison omaisuuteen. Omaisuuden jako perustuu omaisuuden puolittamisen periaatteelle. Tietynlaisen ristiriitaisuuden aviovarallisuusjärjestelmässämme muodostaakin se, että avioliittolain peruslähtökohtana on puoliso­iden omaisuuden erillisuus avioliiton aikana, kun taas avioliiton päättyessä pääsääntönä on puolitusperiaate (Haataja 2010, 10). Tämä puolitusperiaate ilmenee käytännössä avio-oikeutena toisen puolison omaisuuteen ja mahdollisesti sen nojalla osituksessa suoritettavana tasinkona. Toisin sanoen se, mikä oli erillistä liiton kestäessä, tulee yhtenäiseksi liiton päättyessä. Kun liiton aikana esineoikeudellisesti moitteeton omaisuuden erillisuus liiton päättyessä muuntuu voimakkaaksi velvoitetyypiksi tasaussuorituksiksi, erityisesti maallikoille on huomattavan vaikea perustella tällaista ”omaisuuden erillisyyden” järjestelmää (Gottberg 2010, 42).

2.1.1 Omaisuuden ja velkojen erillisuus

Suomessa voimassaoleva aviovarallisuusjärjestelmä perustuu siis omaisuuden erillisyyden periaatteelle. Osituksen näkökulmasta se on avio-oikeuden alaisen omaisuuden yhteenlasketun säästön puolitusjärjestelmä.

Avioliittoon vihkiminen ei aiheuta muutoksia puoliso­iden omistussuhteisiin. Avioliittolain säännökset puoliso­iden omistussuhteista avioliiton aikana ovatkin varsin niukat. Lain 34. ja 52. pykälissä säädetään omaisuuden ja velkojen erillisyyden periaatteesta. Se omaisuus, mikä puoliso­lla on avioliittoon mennessään, kuuluu edelleen hänelle.

Niin ikään on hänen omaisuuttaan, mitä hän avioliiton aikana saa (AL 34. §). Nimiperiaatteen mukaisesti omaisuus kuuluu sille puolisolle, jonka nimiin se on hankittu. Jos kiinteään omaisuuteen on myönnetty lainhuuto puolisojen yhteisiin nimiin, katsotaan puolisojen omistavan tilan puoliksi kumpikin. Ositusta koskeva 89. § puolestaan sisältää irtainta esinettä koskevan tasaosuuksisen yhteisomistusolettaman, jollei muuta selvitystä omistuksesta saada (Gottberg 2010, 38).

Aviopuolisojen kannalta varsinkin kiinteistön omistusosuuksien määrittämisellä on suuri taloudellinen vaikutus osituksessa tai omaisuuden erottelussa (Mikkola 2010, 3). Ennakkoratkaisussa KKO 2010:57 Korkein oikeus otti kantaa aviopuolisojen yhteisomistukseen. Tapauksessa pesänjakajan mukaan puolisojen välille oli syntynyt yhteisomistussuhde ja alioikeudet olivat tämän ratkaisun perusteluineen hyväksyneet. Korkein oikeus kuitenkin päätyi muuttamaan ratkaisua:

Leo O on vuonna 1984 ostanut pakkohuutokaupassa tontin n:o 4 Helsingin kaupungin 45. kaupunginosassa korttelissa 443. Kaupan perusteella hänelle yksin myönnettiin kiinteistöön lainhuuto. Jakaja ja alemmat oikeudet ovat katsoneet, että kun otetaan huomioon avioliiton liki 30-vuotinen kesto ja kiinteistön käyttö vuodesta 1984 alkaen perheen yhteisenä kotina, Leo O:n ja Sinikka O:n tarkoituksena on ollut hankkia kiinteistö yhteisesti. Näillä perusteilla Leo O:n ja Sinikka O:n on katsottu omistavan kiinteistön kumpikin puoliksi. Korkein oikeus toteaa, että oikeutemme mukaan omaisuuden omistajana pidetään sitä, joka on saannon kuten kaupan perusteella omaisuuden hankkinut tai saanut. Tässä tapauksessa saantona on kiinteistön pakkohuutokauppa, jossa kauppakirjan mukaan ostajana on ollut yksin Leo O. Kauppakirjan mukaan omistajana on siten pidettävä yksin Leo O:ta. Jotta myös Sinikka O:ta voitaisiin pitää kiinteistön osaomistajana, hänen tulee näyttää, että vastoin kauppakirjan merkintää kiinteistö on tarkoitettu hankkia puolisojen yhteiseksi, siis siten, että Leo O on toiminut kaupassa myös Sinikka O:n lukuun. Se, että puolisojen avioliitto on kestänyt liki 30 vuotta ja se, että kiinteistöä on käytetty pitkään puolisojen yhteisenä kotina, eivät yksinään osoita, että Leo O olisi kiinteistön ostaessaan toiminut Sinikka O:n lukuun tai että kiinteistö olisi muutoinkaan tarkoitettu ostaa puo-

lisoiden yhteiseksi. Näillä perusteilla kiinteistö on ollut Leo O:n kuollessa yksin hänen omaisuuttaan.

Omaisuuksien erillisyyden periaatetta täydentää velkojen erillisyyden periaate (AL 52. §), jonka mukaan kumpikin puoliso vastaa yksin siitä velasta, minkä hän on tehnyt ennen avioliittoa tai sen aikana. Avio-oikeus ei siten vaikuta velkojen erillisyyden periaatteen toteutumiseen. Puoliso A:n omaisuutta ei voida ulosmitata puoliso B:n velasta eikä se kuulu B:n konkurssipesään velallispuolisolla olevan avio-oikeuden nojalla. (Lohi 2003, 80.) AL 103. §:n 2. momentin mukaan puoliso voi myös kieltäytyä tasingon maksamisesta, jos toinen puoliso on ositusta toimitettaessa konkurssissa. Professori Tapani Lohi näkee tämän säännöksen erillisvelkavastuun todellista merkitystä vahventavana seikkana.

Avioliitto ei rajoita puolison oikeutta tehdä sopimuksia, ellei laissa ole nimenomaisesti toisin säädetty (Aarnio 2010, 75). Näin ollen puolisoilla on vapaus valita sopimus-kumppani ja päättää sopimuksen sisällöstä itsenäisesti kuulematta toista puolisoa. Lisäksi puoliset voivat olla sopimussuhteessa keskenään ja tehdyt sopimukset voivat olla päteviä tai pätemättömiä samoilla perusteilla kuin puolison sivullisen kanssa solmimat sopimukset. Puolisoiden tekemien oikeustoimien pätevyyttä arvioidaan samoin perustein kuin muidenkin henkilöiden oikeustoimia.

Aivan itsestään selvää puolisojen sopimusvapaus ei kuitenkaan ole. Puoliset eivät voi sitoutua epäoikeudenmukaisiin sopimuksiin keskenään silloinkaan, kun jotakin sopimusta tai sopimustyyppiä ei avioliittolaissa ole nimenomaisesti kielletty. Puolisoiden sopimusvapautta on rajoitettu siten, että he eivät voi sitoutua olemaan täyttämättä elatusvelvollisuuttaan toisiaan kohtaan. He eivät myöskään voi etukäteen päteväällä tavalla esimerkiksi luopua vetoamasta vallinnanrajoitussäännöksiin tai sitoutua olemaan moittimatta omaisuuden ositusta tai vaatimasta osituksen sovittelua. (Aarnio 2010, 76.)

Omaisuuksien erillisyyden periaatetta täydentää vielä AL 36. §:ssä säädetty omaisuuden vallinnan erillisyyden periaate. Pääsääntö on, että omaisuuden yksin omistava puoliso on yksin oikeutettu käyttämään siihen nähden omistajan määräysvaltaa avioliitostaan riippumatta. Yleisesti ottaen voidaankin sanoa, että vallinnalla tarkoitetaan omistusoikeudesta määräämistä. Hän saa siis vapaasti myydä, pantata, vuokrata tai lahjoittaa

omaisuuttaan ilman, että toinen puoliso olisi oikeutettu tähän vaikuttamaan. (Gottberg 2005, 11).

2.1.2 Vallinnanrajoitukset

Mutta ei sääntöjä ilman poikkeuksia. Jos tätä omaisuuden erillisyyden periaatetta noudatettaisiin johdonmukaisesti, se olisi omiaan vaarantamaan niin puolisoiden kuin perheen yhteisiäkin etuja, ja sen vuoksi omistajapuolison vapaata vallintaoikeutta on perustellusti rajoitettu. Vallinnanrajoituksilla pyritään heikomman suojeluun erityisesti asumisen osalta.

Tämä suojan tarve on riippumaton niin puolisoiden varallisuudesta kuin avio-oikeuden laajuudestakin. Vallinnanrajoitukset siis suojaavat silloinkin, kun puolisoilla ei ole lainkaan avio-oikeuden alaista omaisuutta ja ne koskevat myös avioehtosopimuksen nojalla avio-oikeudesta vapaata omaisuutta.

Ns. vallinnanrajoituksista säädetään AL 38. ja 39. §:ssä, joiden mukaan puoliso ei saa ilman toisen puolison kirjallista suostumusta luovuttaa kiinteää omaisuutta, joka on tarkoitettu käytettäväksi puolisoiden yhteisenä kotina. Ilman toisen puolison kirjallista suostumusta puoliso ei saa myöskään luovuttaa mm. irtainta omaisuutta, joka kuuluu puolisoiden yhteisesti käytettävään asuntoirtoimistoon.

Lakiin sisältyy lisäksi huomattava määrä yksityiskohtaisia säännöksiä, joiden johdosta aviopuolison asema omistajana on erilainen kuin naimattoman henkilön. Omistaja ei saa toisen puolison oikeutta loukatun käyttäen avio-oikeuden alaista omaisuutta muun omaisuuden parantamiseen (AL 95. §), puoliso ei saa hoitaa huolimattomasti taloudellisia asioitaan (AL 94. §), puoliso ei voi aina lopullisesti sitovin vaikutuksin lahjoittaa sivulliselle omaisuuttaan (AL 40a. §) ja puoliso vastaa myös toisen puolison perheen elatusta varten tekemästä velasta (AL 52.2 §). (Aarnio 2010, 76).

Vallinnanrajoitussäännösten keston osalta sääntönä on, että ne alkavat vihkihetkestä ja kestävät osituksen toimittamiseen saakka eli kunnes ositus tulee lainvoimaiseksi. Avioeroasian vireilletulolla ja pelkällä osituspäätöksellä ei ole vallinnanrajoitusten katkaisuvaikutusta. (Aarnio 2010, 125).

2.2 Avio-oikeus

Avio-oikeus on aviovarallisuusjärjestelmämme keskeinen toiminnallinen käsite. Sillä tarkoitetaan AL 35. §:n 1. momentin mukaan molempien puolisojen omaisuuteen. Avio-oikeuden nojalla omaisuuden osituksessa saa kumpikin puoliso tai eloonjäänyt puoliso ja kuolleen puolison perilliset puolet puolisojen omaisuuden säästöstä. Avio-oikeus siis konkretisoituu vasta osituksessa. Tämä oikeus toisen puolison omaisuuteen ei perustu sellaiseen saantoon, johon oikeusjärjestys tavallisesti liittää oikeusvaikutuksia eli avio-oikeuden perustana ei ole kauppa, vaihto, lahja tai perintö (Aarnio 2010, 79).

Esimerkki 1. A ja B eroavat. A on saanut perintönä tilan, jonka arvo on 200.000 €. B tulee jonain päivänä perimään vanhempiensa omaisuuden. A:n ja B:n yhteinen asunto-osake myydään 160.000 €:lla. Puolisoilla ei ole muuta omaisuutta eikä velkaa. A:n avio-oikeuden alainen omaisuus on siten 280.000 € ja B:n 80.000 €. Heidän yhteenlaskettu säästö on 360.000 € ja avio-osa siitä puolet eli 180.000 €.

Pääsääntöisesti lähes kaikenlainen omaisuus on aviovarallisuusjärjestelmän mukaan avio-oikeuden alaista (AO-omaisuus), elleivät puoliset ole muuta sopineet tai kolmansien määräyksistä ei muuta johdu. Avio-oikeuden ulkopuolisen omaisuuden sijaan tullut omaisuus on lähtökohtaisesti avio-oikeudesta vapaata (VO-omaisuus), tuotto sen sijaan oletetaan avio-oikeuden alaiseksi. (Haataja 2010, 13).

Mutta jälleen kerran, ei sääntöjä ilman poikkeuksia. AL 35. §:n 3. momentin mukaan oikeuteen, jota ei voida luovuttaa tai joka on muuten luonteeltaan henkilökohtainen, on sovellettava avio-oikeutta koskevia määräyksiä ainoastaan sikäli, kun ne eivät ole vastoin sitä, mitä sellaisesta omaisuudesta erityisesti on voimassa (Haataja 2010, 14). Tässä on kysymyksessä avioliittolain kolmas omaisuuslaji, joka voi tilanteen mukaan olla joko avio-oikeuden alaista tai siitä vapaata omaisuutta. Perinteinen esimerkki tästä on tekijänoikeus: ennen ositusta tehdyn kustannussopimuksen mukainen tulo on avio-oikeuden alaista, kun taas oikeus päättää teoksen julkaisemisesta ei tule osituksen piiriin (Haataja 2010, 14).

Avio-oikeus voi sulkeutua pois myös sivullisen määräykseen perustuen. Testamentin tai lahjakirjan tekijä voi liittää mukaan ehdon, jonka mukaan saajan puolisoilla ei ole

avio-oikeutta saatuun omaisuuteen, sen sijaan tulleeeseen omaisuuteen tai sen tuottoon. Kyse on oltava nimenomaan vastikkeettomasta oikeustoimesta, vastikkeellisissa luovutuksissa tällainen ehto on mitätön. AL 66. §:n mukaan tämä ehto on annettava kirjallisesti ja se on kahden esteettömän todistajan oikeaksi todistettava. Lisäksi määräys on annettava luovutuksen yhteydessä. Lähtökohtana on testamentin tekijän ja lahjanantajan tahdon kunnioittaminen, joten puoliset eivät voi avioehtosopimuksella sopia tällaisesta määräyksestä toisin (Haataja 2010, 14). Toisaalta puoliset voivat käytännössä sopimusosituksessa määrätä varsin vapaasti omaisuuden jaosta. Lisäksi avio-oikeuden poissulkeva kolmannen määräys ei estä tällaisen omaisuuden lahjoittamista puolisolle (Haataja 2010, 14).

Tällainen avio-oikeuden poissulkeva kolmannen määräys on nykyään varsin yleinen. Asianajokäytännössä on tapana, että jos testamentin tekijä ei itse kyseistä määräystä ehdota, niin testamentin laatija sitä ehdottaa.

Tilanteissa, joissa puoliso on asetettu konkurssiin, toinen puoliso voi yksipuolisesti antaa ilmoituksen avio-oikeuden poistamisesta (AL 35.4 §). Ilmoitus on annettava viimeistään vuoden kuluttua konkurssin alkamisesta ja se katkaisee avio-oikeuden molemminpuolisesti kaikkeen puolisojen omaisuuteen nähden (Haataja 2010, 14).

Avio-oikeutta pidetään niin henkilökohtaisena oikeutena, ettei sitä voida lähtökohtaisesti luovuttaa kolmannelle tai ulosmitata. Näin on siitakin huolimatta, että avio-oikeudesta voi määrätä sopimuksin (AL 41. ja 66. §) tai lahjakirjaan tai testamenttiin määrättyllä ehdolla (Aarnio 2010, 79).

Avio-oikeuden vaikutukset siis alkavat vihkihetkestä ja avio-oikeus vaikuttaa tavaltaan taannehtivasti, sillä sen piiriin kuuluu yllä todetusti kaikki sellainenkin omaisuus, jonka puoliset ovat hankkineet jo ennen avioliittoa. Tämä on saanut osalleen paljon kritiikkiä. Kun tiedetään, että tilastojen valossa lähes puolet avioliitoista päättyy eroon, on vaikea perustella sitä, miksi puolisollla on pääsäännön mukaan lähestulkoon automaattinen avio-oikeus sellaiseen omaisuuteen, jonka karttumiseen hänellä ei ole ollut osaa eikä arpaa.

Avio-oikeuden katkeamishetkestä säädetään AL 90. §:ssä. Sen mukaan avio-oikeuden kannalta ratkaiseva on ositusperusteen syntyhetki eli avioeron vireilletulohetki tai puolison kuolema. Ositusperusteen syntyhetki määrittää sen, mitä omaisuutta kuuluu

ositettavaan omaisuuteen. Ositusperusteen syntymisen jälkeen puolison ansaitsema omaisuus ja perintönä, lahjana tai testamentilla saama omaisuus sekä niiden tuotto ovat avio-oikeudesta vapaata omaisuutta.

Poikkeuksena yllä mainittuun on tilanne, jossa avioerohakemus raukeaa sen vuoksi, ettei kumpikaan puoliso harkinta-ajan jälkeen vaadi avioeroa. Tällöin avio-oikeus jatkuu normaalisti. Toisaalta, mikäli puoliset ovat ehtineet harkinta-aikana tehdä osituksen ja avioeroasia raukeaa, heidän on palautettava avio-oikeus avioehtosopimuksella, mikäli he haluavat sen säilyttää (Haataja 2010, 15).

Voi käydä myös niin, että puoliso kuolee avioeroasian jo tultua vireille. Tällöin ositusperuste säilyy samana, eli puolison kuolemasta huolimatta ositusperusteena pidetään avioeron vireilletulohetkeä (AL 90. §). Jos ositus on toimittamatta puolison kuollessa, leskellä on oikeus olla luovuttamatta tasinkoa ensiksi kuolleen puolison perillisille siinäkin tapauksessa, että avioeroasia raukeaa puolison kuoleman johdosta (AL 103.2 §) (Aarnio 2010, 84).

2.3 Tasinko

Käsitettä tasinko ei ole avioliittolaissa, mutta se on vakiintunut oikeuskielessä tarkoittamaan avio-oikeuden alaisen omaisuuden tasauserää. Sillä tasataan puolisoitten osuudet, avio-osat, avio-oikeuden alaisesta omaisuudesta yhtä suuriksi. Se puolisoista, jonka avio-oikeuden alaisen omaisuuden säästö on suurempi, joutuu luovuttamaan toiselle puolisolle niin paljon tasinkoa, että puolisoitten avio-oikeuden alaisen omaisuuden säästöt ovat samansuuruiset.

Esimerkki 2. A:n avio-oikeuden alainen omaisuus on 280.000 € ja B:n 80.000 €. Heidän yhteenlaskettu säästö on 360.000 € ja avio-osa siitä puolet eli 180.000 €. A joutuu maksamaan B:lle tasinkona 100.000 €.

Huomioitavaa on, että saajalla ei ole rahamääräistä saatavaa, vaan oikeus saada tietty arvomäärä toisen varallisuutta. Oikeus tasinkoon on arvomääräinen oikeus lukuun ottamatta oikeutta vaatia asumisoikeusasuntoa sisällytettäväksi omaan avio-osaan ja puolison otto-oikeutta sellaisiin työvälineisiin ja irtaimistoon, jota hän tarvitsee elinkeinonsa harjoittamiseen. Puoliso ei näitä poikkeuksia lukuun ottamatta voi vaatia itselleen tasinkona tiettyä toiselle puolisolle kuuluvaa omaisuutta, esimerkiksi tämän

omistamaa asuntoa, vaikka hän olisi itse huomattavasti suuremmassa asunnontarpeessa kuin toinen puoliso. (Aarnio 2010, 81).

Tasingonmaksuvelvollinen puoliso saa päättää yksin siitä, mitä omaisuutta hän luovuttaa tasinkona (AL 103.1 §). Tasinko voidaan siis maksaa omaisuusesineinä, kolmannelta olevana saatavana, osakkeina, obligaatioina tai osittain tai kokonaan rahana (Kangas 2010, 133). Valinnanvapautta rajoittaa kuitenkin aina se, ettei tasinkoa luovuttava voi toimia kiusanteko mielessään. Jos tasinkovelvollinen kiusantekomielessä tai muusta syystä osoittaa tasingoksi puolisolleen epäsovivaa omaisuutta, puoliso voi hakea pesänjakajan määräämistä, joka sitten viime kädessä ratkaisee sen, voidaanko tasinko-osoitusta pitää asianmukaisena. Tasingonsuoritusvelvollinen voi kuitenkin aina suorittaa tasingon rahassa. (Aarnio 2010, 81). Tasingon suorittamisvelvollisuutta ja poikkeamista avio-oikeudesta käsittelemme tarkemmin kohdassa 3.6.2 Osituksen sovitte-
lu.

Puoliso voi myös luopua vaatimasta tasinkoa tai osaa siitä. Luopuminen on sallittua aina, jos se tapahtuu ositusperusteen syntyhetken jälkeen. (Aarnio 2010, 81).

2.4 Avioehtosopimus

Avioliittolain oletuksen mukaisesti puolisoilla on avio-oikeus toistensa omaisuuteen. Juuri tästä syystä puolisoilla voi olla tarvetta poistaa avio-oikeus kokonaan tai rajoittaa sen vaikutusta. Avioehtosopimuksella määrätään avio-oikeuden ulottuvuudesta. Avioehtosopimuksella sovitaan siitä, mihin omaisuuteen aviopuolisoilla on avio-oikeus ja mikä omaisuus on mahdollisesti avio-oikeudesta vapaata omaisuutta (AL 41. §). Avioehtosopimus siis vaikuttaa puolisojen keskinäisiin varallisuussuhteisiin avioliiton päätyttyä eroon tai toisen puolison kuolemaan.

Puolisot voivat poistaa avio-oikeuden joko yksipuolisesti tai molemminpuolisesti, heillä jo olevaan tai myöhemmin tulevaan omaisuuteen, tiettyihin omaisuusesineisiin tai omaisuuslajeihin, tai rajata tietyt saannot, kuten perinnöt tai lahjat, avio-oikeuden ulkopuolelle. (Gottberg 2005, 17). Kuten edellä on jo todettu, jos puoliso on testamentilla tai lahjalla saanut omaisuutta, johon saajan aviopuolisolla ei ole avio-oikeutta, puolisot eivät voi sopia tällaisin ehdoin saatua omaisuutta avio-oikeuden alaiseksi edes avioehtosopimuksella.

Esimerkki 3. A ja B ovat tehneet avioehtosopimuksen, jossa kummallakaan ei ole avio-oikeutta toisen omaisuuteen. A:n perintönä saama tila on tällöin avio-oikeudesta vapaata omaisuutta. Vain puolisoitten yhteinen omaisuus (asunto-osake, 160.000 €) jaetaan, jolloin molempien avio-osat ovat yhtä suuret eikä tasinkoa tule maksettavaksi.

Avio-oikeus voidaan perustaa tai poistaa solmimalla avioehtosopimus. Avioehtosopimus voidaan tehdä joko ennen avioliittoa tai milloin tahansa sen aikana. Sopimus on määrämuotoinen: sen tulee olla päivätty, allekirjoitettu ja kahden esteettömän todistajan oikeaksi todistama (AL 42. ja 66. §). Lisäksi avioehtosopimus tulee rekisteröidä maistraatissa. Jos jokin näistä muotovaatimuksista jää toteutumatta, avioehto on pätemätön.

Avioehtosopimuksella voidaan määrätä, että

- a) kummallakaan puolisoilla ei ole avio-oikeutta mihinkään toisen puolison omaisuuteen (avio-oikeuden kokonaan poissulkeva ehto),
- b) kummallaan ei ole avio-oikeutta tiettyyn toisen puolison omaisuuteen (osittainen ehto), tai että
- c) toisella puolisoilla ei ole avio-oikeutta mihinkään toisen puolison omaisuuteen tai osaan siitä (yksipuolinen ehto). (Haataja 2010, 16.)

Avioehtosopimuksen sisältö ja avio-oikeuden poissulkemisen laajuus tulee aina harkita tapauskohtaisesti siten, että molempien puolisoitten tarpeet ja tahto otetaan huomioon. Avioehtosopimus on nimenomaan ositukseen vaikuttava oikeustoimi ja sen merkitys kohdentuu puolisoitten väliseen suhteeseen. Avioehtosopimus ei vaikuta puolisoitten velkavastuisiin eikä avioehtoa tulisi tämän vuoksi tehdä velkojansuojan vahvistamiseksi, vaikka näin usein virheellisesti kuvitellaan. Osituksessa avio-osa kateetaan puolison netto-omaisuudesta ja velkojen kattamista koskevat ohjeet turvaavat velkojan aseman (Haataja 2010, 16).

Käytännössä siis avio-oikeuden poissulkeminen tarkoittaa sitä, että toimitettaessa avioerotilanteessa puolisoitten ja kuolintapauksessa lesken ja perillisten kesken omaisuuden ositusta, tällainen avio-oikeudesta vapaa omaisuus jätetään osituslaskelmassa

huomioimatta, ja se jää yksin toisen puolison omistukseen. Osapuolten kesken jaetaan vain se omaisuus, johon puolisoilla on avio-oikeus tai joka on yhteistä omaisuutta.

Tiukoista muotovaatimuksistaan huolimatta avioehtosopimus on sanamuodoltaan vapaamuotoinen sopimus. Haataja mielestäni aiheellisesti muistuttaakin kirjoituksessaan ”Rajoittamaton avio-oikeus aviovarallisuusjärjestelmämme pääsääntönä”, että avioehtosopimusta laadittaessa on pidettävä huolta, että syntyvä sopimus todella vastaa sitä tarkoitusta, johon avioehtosopimuksella pyritään. Puolisoiden onkin hyvä keskustella asiasta riittävästi ennen kuin laativat sopimuksen, vaikka käyttäisivät sen laatimisessa asiantuntija-apua.

Avioehtosopimusta voidaan muuttaa vain uudella avioehtosopimuksella, jossa aikaisempaa muotoillaan tai sopimus kokonaan kumotaan. Sopimus ei näin ole irtisanottavissa tai yksipuolisesti muutettavissa, vaan muuttamiseen tarvitaan yhteinen päätös (Gottberg 2005, 17).

2.5 Osituksen esisopimus

Omaisuuksien ositusta koskee puolisoitten sopimusvapauden periaate. Jos puoliset ovat yksimielisiä, he voivat vapaasti päättää siitä, miten he aviovarallisuutensa purkavat, kuten myöhemmin luvussa 3.2.1 Sopimusositus tarkemmin selvitetään. Asiaa ei kuitenkaan tarvitse jättää varsinaisen ositustoimituksen yhteyteen, vaan puoliset voivat jo etukäteen sopia tulevan osituksen sisällöstä. Tätä sopimusta kutsutaan osituksen esisopimukseksi. (Lohi 2003, 26.)

Puolisoiden tulevan eron varalta solmima osituksen esisopimus on käytännössä tavanlinen, vaikka siitä ei ole lainkaan säädöksiä avioliittolaissa. Lyhyesti sanottuna siinä sovitaan avioero-osituksen pelisäännöistä. Sisältönsä puolesta se voi olla hyvin monenlainen. Se voi käsittää määräyksiä mm. puolison oikeudesta käyttää toiselle kuuluvaa irtainta omaisuutta, yhteisessä kodissa asumisesta ja osituksen sisällöstä. (Kangas 2006, 261).

Tavallisimmin esisopimuksella sovitaan omaisuuden osituksesta. Se on siis osituksen lopputulokseen vaikuttava oikeustoimi. Sopimuksen sisällölle ei ole tässäkään suhteessa asetettu rajoituksia, mikä erottaa sen avioehtosopimuksesta, jolla voidaan sopia vain avio-oikeudesta, sen antamisesta ja poistamisesta. Osituksen esisopimus voi kos-

kea myös muita ositukseen vaikuttavia seikkoja kuin avio-oikeutta. (Kangas 2006, 261). Sillä myös usein sovitaan omaisuuden jaosta paljon konkreettisemmin kuin avioehtosopimuksella.

Käytännössä osituksen esisopimuksella voidaan sopia esimerkiksi tasingon määrästä, siitä, mitä omaisuutta annetaan tasinkona, puolisoiden keskinäisestä velkavastuusta, esimerkiksi kummankin vastuusuudesta yhteisen kodin rahoittamiseksi otetusta velasta, tai siitä, että kumpikin puoliso pitää oman omaisuutensa. Näiltä osin osituksen esisopimuksella voidaan siis tehdä tyhjäksi avioehtosopimus (Kangas 2006, 261).

Sopimuksen tekoajankohdalle ei ole asetettu rajoituksia. Se voidaan siis tehdä milloin tahansa avioliiton aikana. Tavallisimmin se kuitenkin laaditaan tilanteessa, jossa avioliiton purkautuminen on oletettavaa. Osituksen esisopimusta varten ei ole myöskään olemassa erityisiä muotomääräyksiä.

Osituksen esisopimus ei kuitenkaan sellaisenaan korvaa ositusta. Puolisoiden on toimitettava ositusperusteen syntyhetken jälkeen säädetyt muodot täyttävä ositus. Toimitettavan osituksen vähimmäisvaatimuksena on, että puolisot ilmoittavat ositukseksi nimetyssä sopimuksessa noudattavansa aikaisemmin tehtyä osituksen esisopimusta (Kangas 2006, 262). Jos puolisot ovat tehneet osituksen esisopimuksen ja avioliitto päättyy puolison kuolemaan, sopimus ei sido jäämistöosituksessa (PK 17:1.1) (Aarnio 2010, 150).

Vaikka puolisot olisivat tehneet osituksen esisopimuksen, se ei velvoita heitä sopimusositukseen. Puolisot voivat esisopimuksen estämättä hakea ositusta varten myös pesänjakajan määräämistä. Tällöin pesänjakajalla on valta päättää, mikä merkitys osituksen esisopimukselle annetaan. Pääsääntönä on kuitenkin sopimuksen sitovuus. (Kangas 2006, 262).

2.6 Vastikkeet

Avioliittolaki pitää sisällään myös varallisuuden ennallistamissäännösten, jota kutsutaan vastikejärjestelmäksi. Näillä vastikesäännöillä pyritään tavoittamaan reaalisesti nimenomaan ositushetkellä vallitsevasta tilanteesta käsin aviovarallisuusjärjestelmän ideaalitulannetta eli tilaa, jossa kumpikin puolisoista hoitaa omaisuuttaan, johon toisella on avio-oikeus niin, ettei se aiheuttomasti vähene tämän vahingoksi. Näin ollen vas-

tikejärjestelmä tarjoaa varsin tehokkaan keinon avio-oikeuden suojaamiseksi. Samoin vastikesäännöstöllä pyritään siihen, että aviopuolisoiden omaisuutta ja tuottoa pidettäisiin avio-oikeuden alaisena tai siitä vapaana omaisuutena siinä laajuudessa kun avio-oikeuden ulottuvuudesta oli aikanaan määrätty. (Kangas 2006, 277.) Toisin sanoen vastikejärjestelmällä pyritään vakauttamaan aviovarallisuusjärjestelmän tasapaino-tila.

Vaikka vastikesäännöstö on melko monimutkainen ja sisältää runsaasti ristikkäisiä viittauksia, osituksessa huomioitavat vastikkeet voidaan kuitenkin jakaa kolmeen pääryhmään. Ensimmäiseen ryhmään kuuluvat puolison omasta omaisuudesta annettavat vastikkeet. Jos puoliso on käyttänyt avio-oikeudesta vapaata omaisuuttaan oman avio-oikeuden alaisen omaisuutensa lisäämiseen, sen seurauksena luonnollisesti on, että vaurastuminen tulee osituksessa toisenkin puolison hyväksi, ellei kompensatiota tapahdu. Tilanne on sen vuoksi jo ennen ositusta palautettava ennalleen. (Kangas 2006, 278.) Käytännössä tämä tapahtuu niin, että osituslaskelmassa ennen velkojen kattamista palautetaan puolison avio-oikeuden alaisesta omaisuudesta laskennallisesti lisäystä vastaava määrä hänen avio-oikeudesta vapaaseen omaisuuteen. Toisin sanoen, saman puolison eri luonteisten omaisuuksien välillä tapahtuu ”heiluriliike” (AL 92. §). Käytännön esimerkkinä voi mainita tilanteen, jossa puoliset ovat avioliittoon mennessään sopineet, että tietty toisen omaisuus on avio-oikeudesta vapaata. Jos tämä omaisuus on avioliiton aikana myyty ja sen kauppahinta on käytetty avio-oikeuden alaisen omaisuuden hankkimiseen, tilanne ennallistetaan osituksessa vastikkeen avulla (Kangas 2006, 278). Huomioitavaa on, että tämä säännös ei sovellu tilanteisiin, joissa toinen puolisoista on käyttänyt omaa avio-oikeudesta vapaata omaisuuttaan toisen puolison omaisuuden kartuttamiseksi.

Esimerkki 4. A:lla on omaisuutta 20.000 euroa, johon hänen aviopuolisollaan B:llä ole avio-oikeutta. A myy omaisuutensa ja käyttää sen puolisoiden yhteisen kodin hankkimiseksi otetun lainan lyhentämiseen. Puolisoiden asunnon arvo on 180.000 euroa, johon ei enää ositusperustehtokella kohdistu velkaa. Molempien puolisoiden omistuosuuden arvo asunnosta on 90.000 euroa. Tästä määrästä A saa ennen avio-oikeuden alaisen omaisuuden määrittämistä vastikkeena 20.000 euroa. A:n avio-oikeuden alainen omaisuus on siten 70.000 euroa ja B:n vastaavasti 90.000 euroa. Puolisoiden avio-oikeuden alaisen omaisuuden säästö on

160.000 euroa ja avio-osan suuruus 80.000 euroa. B on velvollinen maksamaan tasinkoa A:lle 10.000 euroa.

Toisen vastikeryhmän muodostavat avio-oikeusomaisuuden yhteenlasketusta säästöstä erotettavat vastikkeet. Velkojen kattamisen jälkeen annettavat vastikkeet ovat laskennallisia eriä, jotka vaikuttavat puolison avio-osan suuruuteen. Avio-oikeuden alaisen omaisuuden säästöstä saatetaan joutua vähentämään velkaa, jota puoliso on tehnyt avio-oikeudesta vapaan omaisuuden hankkimiseksi tai joka on johtunut puolison huolimattomasta taloudellisten asioidensa hoitamisesta (AL 93. §). Ihannetilanteessa tämä velka katetaan avio-oikeudesta vapaalla omaisuudella, mutta jos sitä on liian vähän tai sitä ei ole ollenkaan, velka vähennetään avio-oikeuden alaisesta omaisuudesta. Tämä puolestaan pienentää ositettavan omaisuuden säästöä ja näin aiheuttaa vahinkoa toiselle puolisolalle, joka on oikeutettu saamaan vastiketta. Vastike siis otetaan yhteenlasketun omaisuuden säästöstä ja on laskennallisesti määrältään yhtä suuri kuin velkamäärä.

Esimerkki 5. A:n avio-oikeuden alaisella omaisuudella on katettu AL 99.2-3 §:ssä tarkoitettua velkaa 40.000 euron arvosta. Kun A:n avio-oikeuden alaisen omaisuuden brutto on myös ollut 40.000 euroa, hänen avio-oikeuden alaisen omaisuuden säästö on 0. B:n avio-oikeuden alaisen omaisuuden säästö on 50.000 euroa, joten puolisoitten avio-oikeuden alaisen omaisuuden säästö on yhteensä 50.000 euroa. B:lle tuleva vastike on 40.000 euroa, jonka vähentämisen jälkeen ositettavaksi säästöksi jää 10.000 euroa, josta A:n avio-osa on 5.000 euroa ja B:n $5.000 + 40.000 = 45.000$ euroa. B:n tulee maksaa tasinkoa A:lle 5.000 euroa ($50.000 - 45.000$). Jos velkaa ei olisi ollut, avio-osat olisivat olleet $90.000 : 2 = 45.000$ ja tasinkoa B:ltä A:lle 5.000 euroa.

Puolisoilla on yleinen velvollisuus hoitaa huolellisesti omaa avio-oikeuden alaista omaisuuttaan. Puoliso on oikeutettu saamaan vastiketta, jos toinen puoliso on hoitanut huolimattomasti taloudellisia asioitaan eli syyllistynyt ilmeisen kevytmieliseen tai ajattelemattomaan taloudelliseen toimintaan. Sama oikeus vastikkeeseen on puolisolalla, jos toinen on käyttänyt väärin vallintaoikeuttaan (AL 94. §). (Kangas 2006, 279.) Vallintaoikeuden väärinkäytöllä tarkoitetaan tässä puolison itsensä omistaman omaisuuden huolimattomaa vallintaa ja tätä vastikelajia kutsutaankin usein hukkaamisvastik-

keeksi. Vastikkeen perusedellytyksenä on avio-oikeuden alaisen omaisuuden säästön olennainen vähentyminen. Se seikka, että puolison omaisuus vähentyy, ei vielä oikeuta vastikkeeseen (Kangas 2010, 113).

Kysymys siitä, mikä on huolimatonta taloudenhoitoa tai puolison oloihin soveltumattontaa käytäntöä, jättää kuitenkin runsaasti harkinnanvaraa ja oikeusoppineille pohdittavaa. Vakiintuneen käsityksen mukaan avioliittolaissa edellytettyä huolellisuuden vaatimusta ei pidä ymmärtää kovin ankarasti (Kangas 2006, 280).

Puolisolla on oikeus vastikkeeseen silloinkin, kun toinen puoliso käyttää avio-oikeuden alaista omaisuuttaan avio-oikeudesta vapaan omaisuuden hankintaan tai maksaa avio-oikeuden alaisella omaisuudellaan sellaista velkaa, joka on aiheutunut siitä, että hän on hankkinut avio-oikeudesta vapaata omaisuutta tai esim. siitä, että hän on hoitanut huolimattomasti avio-oikeuden alaista omaisuuttaan ja sen vuoksi aiheuttomasti velkaantunut (AL 95. §). Tätä vastikelajia kutsutaan hankintavastikkeeksi ja se annetaan yhteisestä säästöstä.

Tyhjentävää luetteloa vastikkeeseen oikeuttavista toimista on mahdotonta esittää, mutta jäävuorenhuippuna voidaan pitää Korkeimman oikeuden tapaus 1986 II 147, jossa muutettuaan välien rikkoutumisen vuoksi pois puolisoitten yhteisestä kodista A oli hakenut omistamansa kiinteistön muodostamista luonnonsuojelualueeksi. Hakemukseen oli suostuttu. Puolison katsottiin käyttäneen AL 94. §:ssä tarkoitettua tavoin väärin vallintaoikeuttaan. (Ään.) (Aarnio 2010, 196.)

Kolmanteen ryhmään kuuluvat ennakkoperintövastikkeet, joilla on nimensä mukaisesti merkitystä ennen kaikkea jäämistöosituksessa. Jos ennakkoperintö annetaan avio-oikeuden alaisesta omaisuudesta, ennakko on otettava huomioon siinä osituksessa, joka toimitetaan ensiksi kuolleen puolison jälkeen. Ennakkoperintö lisätään antajan avio-oikeuden alaisen omaisuuden säästöön. Tällä pyritään mahdollisimman pitkälle eliminoimaan avio-oikeuden alaisesta omaisuudesta annetun ennakkoperinnön vaikutus puolison avio-osaan (Kangas 2006, 373). Tätä sääntöä sovelletaan ainoastaan tapauksissa, joissa ositusperusteena on puolison kuolema.

Vastikkeelle on osituslaskelmassa pantava se arvo, joka omaisuudella oli silloin, kun vastikkeeseen oikeuttava oikeustoimi tehtiin. Vastike ei jää velaksi. Vastike on vain laskuerä osituksessa, joka vaikuttaa avio-osan suuruuteen. (Kangas 2006, 281.)

3 OMAISUUDEN OSITUS

3.1 Yleistä

Kun avioliitto päättyy, toimitetaan omaisuuden ositus, jossa puolisoitten liiton aikana vallitseva aviovarallisuussuhde puretaan. Ositus tulee toimitettavaksi joko toisen puolison kuoleman (jäämistöositus) tai avioeron johdosta (avioero-ositus). Toisen puolison kuoleman jälkeen osituksen osapuolina ovat eloonjäänyt puoliso ja kuolleen puolison perilliset ja avioero-osituksessa luonnollisesti aviopuolisot. Pätevä ositus voidaan toimittaa vain, kun ositusperuste on olemassa – siis toisen puolison kuolema tai avioeron vireille tulo.

Ositus voidaan toimittaa heti avioerohakemuksen tekemisen jälkeen jo ennen kuin puolisoita on tuomittu avioeroon (Lohi 2003, 10). Myös harkinta-aikana tehty ositus on pätevä, vaikka avioerohakemus raukeaisi puolisoitten passiivisuuden tai toisen puolison kuoleman johdosta.

Ositus on toimitettava, jos puoliso tai kuolleen puolison perillinen sitä vaatii. Tämä oikeus vaatia osituksen toimittamista on kaikilla edellä mainituilla osapuolilla (AL 85. §). Näin esimerkiksi avioerotilanteissa toinen puoliso ei pysty estämään osituksen käynnistämistä (Rosti 2007, 7). Toisaalta, ositus ei ole pakollinen eikä sen tekemiselle ole ajallista takarajaa. Ositus on kuitenkin usein tarkoituksenmukaista toimittaa, vaikka ositettavaa omaisuutta ei juuri olisikaan, koska toinen puoliso voi joka tapauksessa pätevästi vaatia sen suorittamista pitkänkin ajan kuluttua avioliiton päättymisen jälkeen. Kuten edellä on todettu, ositus on toimitettava myös silloin, kun puolisot ovat tehneet osituksen esisopimuksen.

Tavallisesti osituksen osapuolilla on tarve saada taloudelliset asiansa ja suhteensa avioerotilanteessa pikaisesti järjestetyiksi ja ositus käynnistetäänkin tällöin heti. Kuolintapauksissa pesä taas usein jää osittamattomana lesken hallintaan, jolloin ositus ja myös perinnönjako toimitetaan vasta myöhemmin, usein vasta leskenkin kuoltua.

Osituksen tarkoituksena on selvittää puolisoitten omaisuuden omistuskysymykset ja se, kuinka puolisoitten omaisuus tulee jakautumaan. Ositustoimituksessa joudutaan usein myös jakamaan puolisoitten yhteinen omaisuus eli purkamaan puolisoitten yhteisomistus, esimerkiksi yhdessä omistetun kiinteistön osalta. Toisin sanoen avio-

oikeus realisoituu käytännössä osituksessa. Käytännön tasolla on yleistä, että toinen puoliso vapaaehtoisesti lunastaa toiselta omaisuutta. Tavallista on myös yhteisomistuksen purkaminen siten, että molemmat puoliset saavat yhteisesti omistetuista omaisuuseristä osan yksinomistukseensa. Riitaisissa osituksissa voi myös käydä niin, että yhdessä omistettu kiinteistö joudutaan myymään ja kauppahinta jakamaan yhteisomistajien kesken.

Ositukseen ja sen kulkuun vaikuttaa ensisijaisesti se, kuinka paljon ja millaista omaisuutta puolisoilla on jaettavanaan sekä luonnollisesti se, millaisia edellä esiteltyjä aviovarallisuusoikeudellisia sopimuksia puoliset ovat mahdollisesti solmineet ja millaisia muita ositukseen vaikuttavia oikeustoimia puolisoitten välillä varallisuuteen ja sen jakamiseen liittyen on tehty (Rosti 2007, 26). Osituksen sujuvuuteen vaikuttaa olennaisesti myös se, kuinka pitkälti osapuolet kykenevät sopimaan siihen liittyvistä asioista. Mikäli osapuolet kykenevät tekemään ositukseen liittyviä yksimielisiä päätöksiä, osituksen kulku nopeutuu ja helpottuu.

Tapani Lohi kiteyttää kirjassaan *Ositus, tasinko ja sivullissuoja omaisuuden osituksen merkityksen*. Hänen mukaansa ositustoimituksessa vahvistetaan sitovasti, kuinka paljon kummankin puolison tulee saada avio-oikeuden alaista omaisuutta, yksilöidään tämä omaisuus ja huolehditaan oikeuden toteutumisen vaatimista varallisuuden siirroista. Osituksen tavoitteena on siten aviovarallisuussuhteisiin liittyvien kysymysten lopullinen ratkaiseminen, puolisoitten keskinäisten sidonnaisuuksien lakkauttaminen. Kun ositus on tullut lainvoimaiseksi, kummallakaan puolisoilla ei pitäisi enää olla toistaan kohtaan avio-oikeuteen perustuvia vaatimuksia.

Jos puolisoilla on avio-oikeus toistensa omaisuuteen, tehdään ositus. Jos puolisoilla on avioehtosopimus, jolla on rajattu molempien puolisoitten avio-oikeus kokonaan pois, suoritetaan omaisuuden erottelu. Tätä erottelua käsittelen lyhyesti kohdassa 3.6.1 *Omaisuuden erottelu*. Jos taas avioehtosopimus on vain osittain avio-oikeuden poisulkeva, erotellaan ensin avio-oikeuden ulkopuolinen omaisuus ja sen jälkeen avio-oikeuden alaisen omaisuuden osalta toimitetaan ositus.

Ositusperusteen syntyhetki katkaisee aviovarallisuussuhteen eli sen mukaan määräytyy ositukseen sisältyvä omaisuus. Ositusperusteen syntymisen jälkeen puolison ansaitsema omaisuus ja perintönä, lahjana tai testamentilla saama omaisuus sekä niiden

tuotto ovat avio-oikeudesta vapaata omaisuutta. Myöskään leskelle kuolinhetken jälkeen tullut omaisuus ei tule ositettavaksi.

Huomioitavaa on, että vakiintuneen oikeuskäytännön mukaan omaisuus arvioidaan osituksessa toimittamishetken käypään arvoon (Gottberg 2005, 25). Käyvällä hinnalla tarkoitetaan omaisuuden arvoa, joka vastaa sen todennäköistä kauppahintaa vapailla markkinoilla. Jos omaisuutta on ositusperusteen syntyhetken ja osituksen toimittamisen välillä myyty, omaisuuden arvoksi katsotaan siitä saatu hinta (KKO 1997:106) (Aarnio 2010, 177).

Avio-oikeuden alaisen omaisuuden arvostamiseen käytännön elämässä liittyy kuitenkin usein ongelmia. Avioliittolaissa ei ole säännöksiä siitä, miten omaisuuden arvo on määritettävä. Puolisot voivatkin vapaasti sopia osituksessa noudatettavista arvoista, jos tällä ei loukata sivullisen oikeutta. Mikäli osapuolet eivät kykene sopimaan ositusarvoista, on pesänjakajan tehtävänä vahvistaa omaisuuden arvo. Tietyllä omaisuudella voi olla useita eri arvoja, joista tunnearvo ei liene vähäisin – ainakaan riitaisissa osituksissa. (Aarnio 2010, 176.) Tuoreessa ennakkoratkaisussa KKO 2011:2 Korkein oikeus on ottanut kantaa omaisuuden ositustilanteessa kiistaan yhtiön käyvästä arvosta ja katsonut, että edelleen toimivan yhtiön arvonmääritys on perusteltua toimittaa pitämällä lähtökohtana tuottoarvoa.

Pätevästä osituksesta tulee myös aina laatia kirjallinen dokumentti, osituskirja. Osituskirja voi olla sisällöltään hyvin yleisluontoinen. Tärkeää on kuitenkin yksilöidä osituksessa mahdollisesti siirtyvä omaisuus siten, että saaja voi sen avulla osoittaa saantonsa ulkopuolisille, esimerkiksi hakiessaan kiinteistöön lainhuutoa. Käytännössä osituskirjaan merkitään kirjaamisvelvollisuuden alainen omaisuus eli kiinteistöt, asunto-osakkeet, arvopaperit ja ajoneuvot, joiden saannoilta edellytetään rekisteröintiä (Aarnio 2009, 1397). Osituskirjan loppuun liitetään tavallisesti lauseke, jonka mukaan osapuolet toteavat jakaneensa muun omaisuuden eikä kummallakaan ole enää toista kohtaan avioliittoonsa perustuvia taloudellisia vaatimuksia. Asianmukaisesti tehty ja säilytetty osituskirja poistaa lisäksi sen melko yleisen epäselvyyden, onko ennen kuolemaansa eronneen vainajan ositus toimitettu. (Gottberg 2005, 26.)

Osituksen menettelysäännöksistä on säädetty avioliittolaissa (AL 85.-107a. § ja 137. §). AL 98. §:n mukaan ositus on toimitettava sillä tavalla, kuin perinnönjaosta on sää-

detty. Osituksen toimittamistapaa ja muotoa koskevat säännökset puolestaan löytyvät perintökaaresta (PK 23. luku). (Aarnio 2010, 163.)

Kun avioliittolaki lakina on edellä kuvatusti varsin monimutkainen säännöstö puolisoitten välisestä aviovarallisuussuhteesta, millaisia ovat sitten ositukset käytännössä? Miten lain normeja toteutetaan ja sovelletaan nimenomaan pesänjakajan toimittamisessa omaisuuden osituksissa? Kuinka hyvin puoliset tuntevat lainsäädäntöä ja mistä oikeastaan todellisuudessa riidellään?

Saadakseni selville millainen on tyypillinen ositus ja siihen liittyviä menettelytapoja, tiedustelin yli 40 vuotta pesänjakajan tehtäviä hoitaneelta varatuomari Yrjö Luukolta tietoja osituksen lähtökohdista, kestosta, kulusta sekä siitä, miten puoliset tuntevat aviovarallisuusjärjestelmää. Tulosten analysoinnissa hyödynnän myös omia kokemuksia ja näkemyksiä osituksista asianajosihteerin työni kautta.

Osituksen teoria ja ositustodellisuus eroavat Yrjö Luukon mielestä hyvin harvoin toisistaan. Käytännön ongelmiin löytyy harvemmin täysin suoraa vastausta lainsäädännöstä tai oikeuskäytännöstä, mutta niistäkin selvittää toimimalla lain kirjaimen mukaan. Menettely perustuu Yrjö Luukon näkemyksen mukaan monessa tapauksessa tilannekohtaiseen harkintaan, jossa maalaisjärjen käyttö on sallittua. Tästä näkökulmasta ajatellen Yrjö Luukko pitää siis aviovarallisuusjärjestelmää toimivana, koska ositusosapuolten välillä päästään molempia tyydyttävään ja lainmukaiseen ratkaisuun.

Jokainen ositus on omanlaisensa, olipa se sitten riidaton tai riitainen. Karkeasti toimitusositukset voidaan jakaa riitaisiin ja hankaliin osituksiin, joihin kuluu keskimäärin kauemmin aikaa, ja sopimusperusteisiin riidattomiin ositusneuvotteluihin. Yrjö Luukon kokemuksen perusteella riidattomat ositukset kestävät noin ½-1 vuotta ja riitaiset tapaukset keskimäärin 1-2 vuotta.

Ositustoimituksen aloituskokous on usein ainoa kerta, kun osituksen osapuolet ovat yhtä aikaa samassa tilaisuudessa. Puolisoiden välit voivat olla niin tulehtuneet, että pesänjakajan selvitettyä osapuolille ositusmenettelyä kokous on pelkkää huutoa, itkuja ja hammastenkiristystä. Tällöin pesänjakajalle jää rauhoittelijan ja erotuomarin rooli, jotta asiassa päästään eteenpäin. Neuvonpito tapahtuu tämän jälkeen usein avustajien välityksellä, jotka toimittavat päämiestensä puolesta tietoa ja materiaalia pesänjakajalle ratkaisun antamista varten.

Yleistäen voidaan sanoa, että osituksessa puoliset kiistelevät useimmiten omaisuuden arvon määrittämisestä ja siitä, kuka omistaa mitäkin ja kuinka suurella osuudella. Kiistan kohteena on useimmiten puolisojen yhteinen koti. Myös perintönä, lahjana tai testamentilla saadun omaisuuden lukeutuminen avio-oikeuden alaisen ja näin ollen ositettavan omaisuuden piiriin aiheuttaa kiistaa. Tällainen omaisuus halutaan usein säilyttää omana omaisuutena, johon puolisoilla ei olisi avio-oikeutta, siitäkin huolimatta, että tästä avio-oikeuden ulottuvuudesta ei olisi sovittu avioehtosopimuksessa.

Pesänjakajan työtä voi entisestään hankaloittaa osapuolten hankala käytös. Käytännön tasolla ilmeneviä ongelmia ovat osapuolen passiivinen käytös, kun hän ei anna pesänjakajalle tietoja omaisuudestaan tai tilitiedoistaan tai vääristelee niitä. Huomioitavaa on, että nykytilanteessa pesänjakajalla ei ole mahdollisuutta tilitietojen tarkastamiseen. Pesänjakaja joutuukin toimimaan pitkälti niiden tietojen varassa, joita osapuolet hänelle toimittavat. Yrjö Luukko katsoo, että pesänjakajalla tulisi harkintansa mukaan olla oikeus saada tiedot osapuolten tilitiedoista. Tämä osaltaan nopeuttaisi ja helpottaisi pesänjakajan työtä.

Toisenlaisen ongelman muodostaa kiusaa tekevä puoliso, joka hankaloittaa ja pitkittää ositusta kaikin mahdollisin keinoin. Käytännössä kiusanteko ilmenee esimerkiksi siten, että puoliso ei vastaa hänelle osoitettuihin tiedusteluihin tai vastaa vasta pitkän ajan kuluttua. Pesänjakaja ei voi juurikaan vaikuttaa kiusaa tekevän puolison käyttökseen muutoin kuin yrittämällä kyseisen puolison mahdollisen lainopillisen avustajan kautta saada nopeutettua ositusprosessia. Huomioitavaa lisäksi on, että mitä kauemmin ositusprosessi ajallisesti kestää, sitä suurempi on myös siitä aiheutuva pesänjakajan lasku, josta molemmat osapuolet vastaavat yhtä suurin osuuksin. Yrjö Luukon mielestä pesänjakajan oikeus vaikuttaa jakokustannusten jakamiseen osapuolten välillä voisi toimia sanktiona esimerkiksi osituksen tahallisuudesta pitkittämisestä.

Avioliittolain 103b. § mukaan ositusta voidaan sovittaa, mikäli muutoin päädyttäisiin kohtuuttomaan lopputulokseen tai siihen, että toinen puoliso saisi perusteettomasti etua. Asiaa harkittaessa pesänjakajan täytyy ottaa huomioon erityisesti avioliiton kesto aika sekä puolisojen toiminta yhteisen talouden hyväksi ja omaisuuden kartuttamiseksi. Yrjö Luukon kokemusten perusteella osituksen sovittelu on harvinaista ja hän pitääkin sovittelun kynnystä sopivana. Jos osapuoli esittää sovitteluvaatimuksen, se on yleisesti ottaen ylimalkainen kohtuuttomuusväite eikä se perustu harkintakriteereihin.

Tässä mielessä osituksen sovittelu siis vastaa tarkoitustaan poikkeussääntönä. Jos puoliset ovat laatineet avioehdon, se on sisällöltään hyvä ja tarkoituksenmukainen, josta ei juurikaan aiheudu kinaa.

Myös tasingon määrittäminen voi olla ongelmallista, sillä pesänjakajalla ei ole mahdollisuutta päättää tasingon maksamiseen käytettävästä omaisuudesta tai sen laadusta muutoin kuin silloin, jos tasingonmaksuvelvollinen osapuoli kieltäytyy sitä tekemästä. Pesänjakajalla on kuitenkin velvollisuus kunnioittaa tasinkoa luovuttavan osapuolen päätöstä tasingon laadusta, ellei valinta ole ilmeisen kiusantekotarkoituksessa tehty, saajan kannalta kohtuuton tai muuten hyvän tavan vastainen. Yrjö Luukon mielestä tasingon määrittämisessä päästään yllättävänkin helposti kaikkia tyydyttävään ratkaisuun, joskin pienten neuvotteluiden kautta. Toisaalta hän kuitenkin on sitä mieltä, että pesänjakajalla tulisi olla oikeus harkintansa mukaan määrätä tasingon suorittamisesta rahana.

Kysymykseen siitä, kuinka hyvin puoliset tuntevat aviovarallisuusjärjestelmää, vastaa osaltaan se, että avioliiton päättyessä ”yhteiseksi” koettu omaisuus ei olekaan yhteistä. Puolisoiden tiedossa ei tunnu olevan, ettei pitkä yhteiselämä tai rahoitus yksinään ole osoitus omistuksesta. Nimiperiaatteen mukaan omaisuus kuuluu sille puolisolle, jonka nimiin se on hankittu. On varsin yleistä, että käytännössä omaisuus, esimerkiksi asunto, on yksin toisen puolison nimissä. Avioliiton aikana toinen puoliso kuitenkin osallistuu asunnon rahoitukseen joko suoraan tai välillisesti, esimerkiksi maksamalla lyhennyksiä tai vastaamalla perheen elatuksesta, jolloin toinen puoliso pystyy vastaavasti sijoittamaan enemmän varoja asuntoon. Toinen tyypillinen tapaus on sellainen, että puoliset omistavat yhteisen kotinsa puoliksi, mutta sen on rahoittanut pääasiallisesti toinen puolisoista yksin. Tällöin hänen mielestään hänelle kuuluu suurempi osuus omaisuudesta kuin puolet, mikä taas ei vastaa toisen puolison käsitystä omistussuhteista.

Täytyy kuitenkin todeta, että vuositasolla avioehtosopimuksia ei laadita kovinkaan paljon verrattuna solmittuihin avioliittoihin, joten jossain määrin suomalaiset pitävät – ainakin vihkihetskellä – aviovarallisuuden puolitusjärjestelmää toimivana käytäntönä. Toisaalta tämä herättää ajatuksen, tuntevatko aviopuolisot aviovarallisuusjärjestelmää ja sen tarjoamia mahdollisuuksia riittävästi suojatakseen omaa omaisuuttaan? Yrjö Luukko arvelee, että avioehtosopimuksen tai testamentin laatimisella säästyttäisiin

monelta kinalta ja itkulta, jos puoliset ajattelisivat varallisuuttaan ja sen jakautumista jo ennen avioeroa tai puolison kuolemaa. Yrjö Luukko katsoo myös, että puoliset tuntevat aviovarallisuusjärjestelmää, sen terminologiaa ja mm. sovittelusäännöksiä erittäin heikosti, joten tässä kohdin aviopuolisoilla lienee parantamisen varaa.

Yrjö Luukon havaintojen ja kokemusten perusteella tyypillinen ositus on siis avioeroon perustuva sopimusositus, jossa perinteisesti miehellä on enemmän varallisuutta. Pesänjakajaa haetaan siksi, että puoliset ovat erimielisiä jaosta tai koska keskusteluyhteys heidän välillään puuttuu. Osituksessa kiistellään omaisuuden arvosta ja omistussuhteista sekä vielä mahdollisesti perinnöksi, lahjaksi tai testamentilla saadun omaisuuden kuulumisesta avio-oikeuden alaiseen omaisuuteen. Kiistaa aiheuttaa puolisoien yhteinen koti sekä siinä asumisen että sen arvon osalta. Useimmiten toinen puolisoista lunastaa yhteisen kodin itselleen, mistä syystä asunnon myyminen ulkopuoliselle on verrattain harvinaista. Osituksessa päädytään puolittamisperiaatteen noudattamiseen tai tästä lievästi poikkeavaan ratkaisuun, johon on päädytty pesänjakajan antamalla ratkaisulla. Mikäli osituksessa esitetään sovitteluvaatimus, sen menestyminen on varsin epätodennäköistä.

3.2 Osituksen toimittamistavat

3.2.1 Sopimusositus

Puoliset voivat käynnistää omaisuuden osituksen yksissä tuumin sopimusosituksena (PK 23:3). Tällöin he toimittavat osituksen joko itse tai asiamiehiä apunaan käyttäen. Henkilö, jonka puoliset nimeävät osituksen toimittajaksi, ei saa pesänjakajan valtuuksia, jos tuomioistuin ei ole antanut hänelle pesänjakajan määräystä. (Kangas 2006, 264.) Sopimusosituksessa puoliset saavat toimittaa osituksen niin menettelyltään kuin lopputulokseltaankin haluamallaan tavalla. Heidän on kuitenkin laadittava muotomääräykset täyttävä osituskirja.

Jos ositettava varallisuus on vähäinen, käytännössä ositus toimitetaan ”sulle mulle”-periaatteella. Mikäli kummankin puolison avio-oikeuden alainen säästö on yhtä suuri ja kummankin omaisuus yksin hänen nimissään, osituksessa vain osoitetaan puolisolle hänelle omistajana kuuluva omaisuus. Jos toisen puolison avio-oikeuden alainen säästö on suurempi, on tasinko yleensä mahdollista maksaa puolison ositettaviin varoihin kuuluvilla rahavaroilla. (Kangas 2006, 266.)

Käytännössä ositus siis voidaan saada hyvinkin helposti ja yksinkertaisesti toteutettua, jos vain puoliset siihen keskenään pystyvät. Jos tällaista yhteisymmärrystä ei kuitenkaan löydy syystä tai toisesta, on kummalla tahansa puolisoista oikeus hakea tuomioistuimelta pesänjakajan määräystä osituksen toimittamista varten.

3.2.2 Toimitusositus

Jos ositusta ei sopimusteitse saada aikaan, tuomioistuin voi jommankumman ositustahon vaatimuksesta määrätä pesänjakajan toimittamaan ositusta (toimitusositus). Pesänjakajan hakemista ja määräämistä koskevat säädökset käyvät ilmi perintökaaren 23. luvusta.

Käytännössä toimitusositus tarkoittaa sitä, että pesänjakaja toimii ”erotuomarina” puolisojen välillä ja hänen johdollaan käydään neuvotteluita tarkoituksena saada erimielisyydet ratkaistua ja ositus toimitettua loppuun. Pesänjakajan näkökulmasta toimitusositukset voidaankin karkeasti luokitella sopimusperusteisiin riidattomiin osituksiin ja riitaisiin ja hankaliin osituksiin, jotka saattavat vaatia useampia neuvotteluita ja siten myös kestävät kauemmin kuin riidattomat ositukset.

Se, että puoliset ovat sopineet osittaisesta osituksesta ja omaisuuden erottelusta, ei ole este pesänjakajan määräämiselle (KKO 2009:93) (Aarnio 2010, 165). Kyseisessä tapauksessa se seikka, että puoliset olivat sopineet eräiden irtainten esineiden jaosta, ei ollut merkinnyt lopullisen omaisuuden erottelun toimittamista. Lisäksi kysymys kiinteistön omistusoikeudesta oli riittävä ja kuului pesänjakajan ratkaistavaksi. Pesänjakaja voidaan määrätä myös omaisuuden erottelua varten (KKO 1990:5). Mainituksessa prejudikaatissa Korkein oikeus ei muuttanut hovioikeuden päätöstä, jonka mukaan vastaaja ei ollut näyttänyt, että lopullinen erottelu oli toimitettu ja siten pesänjakaja hakijan vaatimuksesta määrätty.

Jos ositusperusteena on avioero, osituksen toimittamista varten ei voida määrätä pesänselvittäjää (PK 19. luku). Pesänselvittäjä on korostetusti jäämistöoikeudellinen selvitysmies, jonka toimivalta ei ulotu ositukseen (KKO 1968 II 78). Pesänselvittäjän ja -jakajan toimivallassa on merkittävä ero, sillä pesänselvittäjällä on oikeus hallita kuolinpesän omaisuutta ja käyttää pesän puhevaltaa (PK 19:13), kun taas ositusta varten määrättyllä pesänjakajalla ei ole valtaa käydä oikeutta puolisojen nimissä. Pesänjakajan määräys ei vaikuta puolisojen oikeuteen hallita omaa omaisuuttaan ositusproses-

sin aikana, kun taas pesänselvittäjällä on oikeus ja velvollisuus ottaa kuolinpesään kuuluva omaisuus hallintaansa. (Aarnio 2010, 166.)

Tehtävään määrättävän pesänjakajan tulee olla tehtäväänsä sopiva. Tällä tarkoitetaan, että hänen tulee olla ammattitaitoinen toimittamaan ositus ja puolueeton (Aarnio 2010, 166). Pesänjakaja ei siis käytännössä voi olla toisen osapuolen asiamies tai avustaja eikä hänen pidä ajaa kenenkään osapuolen etua. Itä-Suomen hovioikeus on päätöksessään 30.06.2009 632 todennut, että pesänjakajan tehtävä rinnastuu tuomarin tehtävään ja tuomaria koskevat esteellisyysperusteet antavat perustellun lähtökohdan arvioida pesänjakajaksi esitetyn henkilön sopivuutta tuohon tehtävään. Edelleen lähtökohtana on, ettei ehdokkaalla saa olla puolueettomuuden vaarantavaa suhdetta yhteenkään sellaiseen tahoon, jolla on oikeus hakea pesänjakajan määräystä. Kyseisessä tapauksessa valituslupa Korkeimpaan oikeuteen on myönnetty.

Pesänjakajaa voidaan hakea heti avioeroasian tultua vireille ja jakaja määrätä ennen kuin avioero on tullut lainvoimaiseksi. Aviovarallisuusriitojen selvittämistä ei ole hattu tuomioistuinprosessiin, vaan sopivampana on pidetty pesänjakajan johdolla käytävää yksityisluontoista ositustoimitusta (Lohi 2003, 10).

Toimitusositus on käytännössä harvinaisempi kuin sopimusositus. Yllättävän usein eroavat puoliset kykenevät riidoistaan huolimatta sopimaan toistensa kanssa omaisuuden osituksesta ja myös siihen liittyvistä liitännäisvaatimuksista. Tilastojen mukaan avioeroon perustuvia ositusperusteita on vuosittain noin 13.600. Pesänjakajan määräksiä toimitusositusta varten annetaan vuosittain vain noin 800. (Aarnio 2010, 165.)

Miksi sitten käytännössä päädytään toimitusositukseen? Lyhyesti vastattuna siksi, että osapuolet ovat erimielisiä tai heillä ei ole keskusteluyhteyttä. Omaisuuden omistussuhteiden selvittäminen ja sitä koskevien arvostuspäätösten tekeminen ovat olennainen osa osituksen toimittamista. Nämä ovat myös osituksen ehdottomasti yleisimmät kiistanaiheet. Yrjö Luukko katsoo, että ositukseen liittyy lähes poikkeuksetta jonkinlainen kiista omaisuuden arvostamisesta ja siitä, kummalle osapuolelle tietty omaisuus kuuluu. Kiistanalaista omaisuutta ovat yleisesti ennen avioliittoa ansaittu ja erillään asuttaessa saatu omaisuus sekä perinnöt, lahjat ja testamentilla saatu omaisuus. Puolisot kiistelevät hyvin arkisista asioista eli yhteisestä kodista, koti-irtaimesta ja kesämökistä. Jos puolisot omistavat yhteisen kodin puoliksi kumpikin, yhteisomistuksen purkamisesta tulee usein ongelmallista, kun toinen puoliso haluaisi toisen lunastavan toi-

sen ulos, mutta vastapuoli ei suostu tähän. Kiistan yhteisestä kodista ymmärtää varsin hyvin, sillä onhan se usein puolisoiden tärkein omaisuus.

Kiistaan omistuksesta liittyy läheisesti myös yhteisen kodin ja perheen elatuksen rahoittaminen. Kiistaa puolisoiden välille syntyy hyvinkin helposti, jos toinen puolisoista on maksanut toisen velkoja tai rahoittanut tämän muuta omaisuutta tai varakkaampana puolisona rahoittanut ns. kaiken eikä toinen puoliso ole juurikaan osallistunut perheen elantomenoihin, mutta puoliset kuitenkin omistavat yhteisen kotinsa puoliksi kumpikin. Näissä tilanteissa on hyvin yleistä, että toinen osapuoli ei hyväksy toisen ehdotuksia tai vaatimuksia osituksen toimittamiseksi.

Puoliset voivat myös olla yhtä mieltä osituksen toimittamisesta ja siihen liittyvistä käytännön järjestelyistä, mutta varallisuutta on niin huomattavan paljon, että ositukseen halutaan joka tapauksessa pesänjakaja asiantuntijaksi, jotta ositus tulee varmasti toimitetuksi oikein ja asianmukaisesti. Tällöin usein ositukseen liittyy verosuunnittelua, jotta mahdolliset omaisuuden siirrot ovat mahdollisimman edullisia osapuolten kannalta. Puoliset ovat myös aiemmin voineet tehdä osittaisen omaisuuden osituksen, mutta loppuomaisuuden jakamiseen halutaan tai tarvitaan pesänjakaja. Ns. perhetuomari ei myöskään vielä ole kadonnut luonnonvara, vaan edelleen on perheitä, joiden kaikkia taloudellis-oikeudellisia asioita hoitaa yksi ja sama juristi, ja jonka hoidettavaksi myös ositus tarpeen tullen lankeaa.

Asiantuntija-avun tarve vaikuttaa suhteellisen yleiseltä syyltä pesänjakajan hakemiseen. Osapuolet eivät välttämättä tunne ositukseen liittyvää lainsäädäntöä tai edes sitä, miten avioerotilanteessa tai puolison kuolemantapauksessa tulisi toimia ja mitä tulee tehdä. Lisäksi voi olla niin, ettei pesänjakajaa hakenut osapuoli osituksen alkuvaiheessa vielä tiedä, tuleeko ositus olemaan sovinnollinen vai riitainen, joten pesänjakajan määräys on keino saada ositus toimitetuksi.

Ongelmallisten ositusten perimmäinen lähtökohta on puolisoiden viha ja katkeruus toisiaan kohtaan, eikä silloin edes haluta yrittää sopia ositukseen liittyvistä asioista, vaan tilanteeseen haetaan ”erotuomari”. Puolisoiden välit voivat olla niin riitaiset ja tulehtuneet, etteivät he pääse osituksen toimittamisesta yhteisymmärrykseen. Kun puolisoilla on huonot välit, johtaa se kinasteluun ja kaiken mahdollisen vaatimiseen ja pitkittämiseen. Myös toisen osapuolen uhkailevasta käytöksestä ja pelottelusta johtuva avuntarve osituksen toimittamiseen voi olla syynä pesänjakajan hakemiseen. Vihaan

ja katkeruuteen on kuitenkin lain keinoin mahdotonta puuttua, koska se on lopulta ihmissuhdeongelma.

3.3 Ositusmenettely

Ositus on toimitettava samassa järjestyksessä kuin perinnönjako. Pesänjakajan keskeinen tavoite on pyrkiä saamaan aikaan sovinto puolisoitten kesken (PK 23:7.1). Puolisoitten sopimus sitoo sekä pesänjakajaa että puolisoita itseään (KKO 1981 II 131). Itse asiassa pesänjakajan määrääminen on usein keino sopimuksen aikaansaamiseksi. Käytännössä tällaisissa tapauksissa pesänjakajan tehtäväksi jää vahvistaa puolisoitten sopimus lopulliseksi ositukseksi. (Aarnio 2010, 169.) Kuitenkin aina, kun pesänjakaja on määrätty, ositus on toimitusositus.

Ositusmenettelystä on laissa säädetty vain toimitukseen kutsuminen, eräät sovintoa koskevat seikat, omaisuuden myyntiä koskeva aloitevalta, toimituskirjan muoto ja muutoksenhaku. Varsinainen toimitusmenettely on sääntelemättä.

Perintökaaren 23. luvun 7. §:n 1. momentin mukaan pesänjakajan on määrättävä osituksen aika ja paikka ja kutsuttava ositustahot todistettavasti toimitukseen. Käytännössä tämä tapahtuu joko kirjeitse tai sähköpostitse, mutta jos toinen osapuoli selvästi viivyttää osituksen aloittamista väittämällä, ettei ositusta ole kutsuttu laillisesti koolle, kutsu osituskokoukseen voidaan toimittaa osapuolelle todisteellisesti haastemiehen välityksellä. Tavallisesti on pidettävä useampi kuin yksi osituskokous, jotka eivät kuitenkaan ole kovin muodollisia. Hyvään ositustapaan kuuluu, että pesänjakaja toimittaa kutsun molemmille osapuolille jokaiseen osituskokoukseen. Kokouksessa pesänjakajan tulee myös varmistua siitä, että molemmat osapuolet ovat oikeustoimikelpoisia vai onko heistä toiselle tai molemmille määrättävä edunvalvoja. Korkeimman oikeuden päätöksen KKO 1981 II 21 mukaan ositus on pätemätön, jos pesänjakaja laiminlyö tämän varmistamisen. Holhoustoimilain 72. §:n 3 momentin mukaan pesänjakaja voi itsenäisesti hakea oikeussuojan tarpeessa olevalle puolisolle edunvalvojan määräämistä. (Aarnio 2010, 169.)

Ositusta koskevat samat muotomääräykset kuin perinnönjakoa, joten sekä sopimus- että toimitusosituksesta on laadittava osituskirja, joka on allekirjoitettava. (Aarnio 2010, 169.) Toimitusosituksessa osituskirjan allekirjoittaa yksin pesänjakaja.

Kuten seuraavassa luvussa tarkemmin todetaan pesänjakajan ohjeistuksesta, on kuitenkin kokonaan toinen asia, miten ja missä määrin pesänjakaja käytännössä noudattaa oikeusohjeita, sillä jokaiselle juristillehan muodostuu omat toimintatapansa.

3.4 Pesänjakajan toimivalta ja tehtävät

Jos siis puoliset eivät pääse sopimukseen osituksen toimittamisesta, tuomioistuimien vaatimuksesta määrätä tehtävään pesänjakajan, jonka on annettava asiassa ratkaisunsa. Pesänjakajan antama ratkaisu on tarkoitettu lopulliseksi. Puolisoiden lisäksi myös kuolleen puolison perilliset voivat hakea pesänjakajan määräämistä ja myös ehdottaa tietyn henkilön määräämistä pesänjakajaksi. Käytännössä pesänjakajat ovat pääasiassa lakimiehiä, vaikkei heille ole olemassa täsmällisiä kelpoisuusvaatimuksia.

Pääsäännön mukaan pesänjakaja voi suorittaa kaikki osituksen loppuun saattamiseksi tarvittavat toimet. Keskittämisperiaatteen mukaisesti pesänjakajalle kuuluvat kaikki ositukseen liittyvät ratkaisut, jotka eivät suoraan lain nojalla kuulu tuomioistuimen toimivaltaan. Jos oikeuskysymys koskee kuitenkin kolmannen oikeutta, ei pesänjakajalla ole toimivaltaa sen ratkaisemiseen. Pesänjakaja ei voi määrätä palautettavaksi kolmannen henkilön hallussa olevaa omaisuutta osituksen piiriin (KKO 1999:58). (Aarnio 2010, 171.)

Kuten jo aiemmin olen maininnut yksittäisesti pesänjakajan tehtävistä, hänen tehtäväänsä on saada aikaan sovinto puolisoitten kesken, tarvittaessa vahvistaa omaisuuden arvo, määrättävä osituksen aika ja paikka sekä kutsuttava ositustahot todistettavasti ositustoimitukseen ja lisäksi laadittava antamastaan ratkaisusta osituskirja. Näiden lisäksi pesänjakajan toimivaltaan ja tehtäviin kuuluu alla tarkemmin käsittelemiäni seikkoja.

Koollekutsumassaan osituskokouksessa pesänjakajan on selvitettävä osapuolille ositustoimituksen tavoitteena olevaa sovintoa ja ositusmenettelyn pääkohtia (Aarnio 2010, 170). Hänen on lisäksi selvitettävä sitä, miten asianosaiset kutsutaan kokouksiin, millä tavalla toimitus aloitetaan ja miten asianosaiset voivat toimittaa pesänjakajalle haluamaansa aineistoa. Osapuolille tulee selostaa myös osituksen oikeusturvajärjestelmää ja mahdollista moitteen nostamista tuomioistuimessa. Aulis Aarnio kuitenkin toteaa, että vaikka laissa ei ole täsmennetty jakajan velvollisuutta selvittää ositukseen liittyviä oikeuskysymyksiä, on hyvän tavan mukaista, että jakaja informoi asian-

osaisia ainakin tärkeimmistä ositustoimitusta koskevista oikeusohjeista (Aarnio 1992, 151). On kuitenkin huomioitava, että vaikka pesänjakajalla on velvollisuus antaa puolisoille tietoa heidän oikeuksistaan ja velvollisuuksistaan osituksessa, hän ei saa suoranaisesti kehottaa heitä ryhtymään tiettyihin toimenpiteisiin tai esittämään vaatimuksia (Rosti 2007, 9).

Pesänjakajan toimintaa koskevia menettelyperiaatteita ei ole ohjeistettu. Prosessioikeuden ”perustuslaki”, oikeudenkäymiskaari, muodostaa tässä suhteessa tärkeän lähteen (Aarnio 2010, 171). Pesänjakajaa ei voida kuitenkaan täysin rinnastaa riita-asiaa käsittelevään tuomariin, vaan jakajan tehtävänä on huolehtia, että ositus saadaan joutuisasti toimitettua loppuun. Myös avioliittolaki ja perintökaari ovat tältä osin puutteellisia, sillä kokonaan sääntelemättä on esimerkiksi pesänjakajan esteellisyys sekä kyselyvelvollisuus ja informointioikeus (Lohi 2003, 12). Kuten jo aiemmin olen todennut, Itä-Suomen hovioikeus on päätöksessään 30.06.2009 632 todennut pesänjakajan tehtävän rinnastuvan tuomarin tehtävään ja tuomaria koskevien esteellisyyssperusteiden olevan hyvä lähtökohta pesänjakajan esteellisyyden arvioimiseen.

Riitaisassa toimitusosituksessa on usein paikalla myös molempien osapuolien juristit avustajina. Vaikka heidän tehtävä on pukea päämiestensä vaatimukset sanoiksi ja perustella ne asianmukaisesti, pesänjakajalla on oikeus tulkita esitettyjä vaatimuksia niiden tarkoituksen edellyttämällä tavalla (Aarnio 2010, 171). Pesänjakajan omaan harkintaan siis jää huomattava määrä erilaisia seikkoja perusteluineen. Pesänjakajan työ onkin pitkälti kiistatilanteiden selvittämistä ja neuvotteluratkaisujen hakemista, mutta tarvittaessa myös lopullisten päätösten tekoa.

Jakajan toimivalta on yksinomainen ja laaja. Toimivallalla tarkoitetaan sitä, mitä pesänjakaja voi tehdä ja mitä hänen pitää tehdä saamansa määräyksen nojalla. Toimivaltaan kuuluu myös paljon harkintavaltaa jättävien säännösten soveltaminen (Itä-Suomen HO 30.06.2009 632).

Määräyksessä voidaan mainita esimerkiksi, että pesänjakajan tulee purkaa puolisoiden välinen yhteisomistussuhde myymällä heidän yhteisesti omistama kiinteistö. Tässä on kuitenkin huomioitavaa, että pesänjakaja voi myydä puolisoiden omaisuutta vain puolisoiden valtuutuksen nojalla tai saatuaan siihen tuomioistuimen luvan, ei milloinkaan vain omalla päätöksellään (Aarnio 2010, 182). Myynti ei myöskään koskaan ole ensisijainen tapa ratkaista riitaisa ositus, vaan sen pitää olla tarkoituksenmukainen ja tar-

peellinen keino osituksen toteuttamiseksi. Esimerkiksi Korkeimman oikeuden tapauksessa 1983 II 167 pesänjakajalle ei myönnetty lupaa myydä puolisoiden yhteiseksi katsomaansa tilaa, koska kysymys tilan omistussuhteista oli riitainen ja ositus voitiin toimittaa myös perustamalla tarvittaessa yhteisomistus tilaan. Sen sijaan tapauksessa KKO 1994:34 (ään.) pesänjakajalle myönnettiin myyntilupa, kun lunastus pesän ulkopuolisilla varoilla ei tullut kysymykseen toisen puolison vastustaessa sitä eikä reaali-nen jako ollut mahdollinen. Lisäksi oikeus ei pitänyt jakoa murto-osiin perusteltuna, kun yhteishallinnan edellytykset puuttuivat.

Lähes jokaisessa osituksessa pesänjakaja joutuu todistamaan ja selvittämään riitaa varsinkin kiinteistön yhteisomistuksesta. Tällä on varsin suuri taloudellinen vaikutus osituksessa. Puolisot voivat riidellä omistussuhteiden suuruudesta toisen puolison olettaessa, että hänen suurempi taloudellinen panostuksensa tarkoittaa samalla suurempaa omistussuutta. Asunnon rahoituksen perusteella pyritään näyttämään toteen se, että yhteisomistuksen sijaan olisikin kyse vain toisen puolison omistuksesta, kun esimerkiksi kotiin jäänyt puoliso ei ole kyennyt pienten tulojensa takia osallistumaan asuntoon kohdistuvan lainan lyhentämiseen.

Kysymys esineen oikeasta omistajasta on tyypillinen esimerkki siitä, mikä kuuluu pesänjakajan toimivaltaan. Esitettyjen väitteiden perusteella hänen on tehtävä perusteltu oikeudellinen ratkaisu siitä, kuka on esineen oikea omistaja. Tämä on osa pesänjakajan ratkaisupakkoa. (Aarnio 2010, 172.)

Pesänjakajan tehtäviin kuuluu ositettavan omaisuuden laajuuden selvittäminen, avio-oikeuden alaisen ja siitä vapaan omaisuuden luettelointi, erottaminen toisistaan ja niihin liittyvät omistuskysymykset. Lisäksi tehtäviin kuuluu omaisuuden arvostuksen ratkaiseminen, velkojen toteaminen ja kattaminen, vastikeoikeuden edellytysten tutkiminen ja vastikkeen määrän vahvistaminen, viime kädessä tasingon yksilöinti, mahdollisen avioehtosopimuksen, osituksen esisopimuksen tai testamentin tulkinta ja ositussopimuksen kohtuullistaminen. (Aarnio 2010, 173.)

Puolison tulee ilmoittaa totuudenmukaisesti kaikki varansa ja velkansa osituksessa. Pankkitalletusten selvittämistä vaikeuttaa se, ettei pesänjakajalla eikä puolisoilla ole ilman puolison tahtoa oikeutta saada tietoa tämän pankkitalletuksista. Tämä johtuu pankkisalaisuutta koskevista säännöksistä. Arvo-osuustileistä pesänjakajalla on kuitenkin oikeus saada tieto. Tämä rajattu pankkitietojen saantioikeus mahdollistaa sen,

että puoliset voivat salata omaisuuttaan osituksessa. Oikeuskäytännössä teko on rikos-oikeudellisesti petos (KKO 2003:74). (Aarnio 2010, 176.) Kyseisessä oikeustapauksessa syyttäjä vaati A:n tuomitsemista rangaistukseen sillä perusteella, että A oli anastanut pankkitileillään olleet rahavarat salaamalla ne pesänjakajan toimittamassa osituksessa A:n ja tämän puolison välillä. Korkein oikeus tuomitsi A:n rangaistukseen petoksesta.

Varatuomari Yrjö Luukko on sitä mieltä, että pankkitietojen tulisi olla saatavissa silloinkin, kun toinen puoliso ei halua myötävaikuttaa omaa omaisuuttaan koskevien tietojen hankkimiseen. Osapuolet saattavat jättää tilitietoja antamatta tai vääristellä niitä tai olla passiivisia ja kieltäytyä antamasta pesänjakajalle tietoja omaisuudesta. Tällainen osapuolten hankala käytös pitkittää myös osituksen kestoa ja lisää pesänjakajan työmäärää, kun tämän täytyisi saada totuudenmukaiset tiedot selville.

Pesänjakajan tehtävänä on esitettyjen osituksen sovitteluvaatimusten ratkaiseminen, jos ositus johtaisi kohtuuttomaan lopputulokseen tai siihen, että toinen puoliso saisi perusteetonta etua toisen kustannuksella. Pesänjakaja voi päättää, että vain osa sellaisesta omaisuudesta, jonka puoliso on saanut ennen avioliittoa tai ositusperustetta, on osituksen sovittelusäännöksen nojalla avio-oikeudesta vapaata omaisuutta (KKO 1992:52, KKO 1993:113). (Aarnio 2010, 85.)

Osituksen esisopimus ei velvoita puolisoita nimenomaan sopimusositukseen, vaan he voivat esisopimuksen estämättä hakea ositusta varten pesänjakajaa. Tällöin pesänjakajalla on viimekätinen oikeus päättää, mikä merkitys osituksen esisopimukselle on annettava ja siten myös sen sovittelu, jos toinen osapuoli on tyytymätön sen sisältöön.

Tasingon yksilöinnin osalta on todettava, että osituslaskelman tekeminen edellyttää sitä, että pesänjakaja on selvittänyt puolisoitten omaisuus- ja velkasuhteet ja määrittänyt sekä arvostanut avio-oikeuden alaisen ja siitä vapaan omaisuuden. Toimitusosituksessa lopullinen päätösvalta tasinko-omaisuuden laadusta on pesänjakajalla. Pesänjakajan tulee kuitenkin noudattaa tasingonantajan ehdotusta omaisuuden laadusta, ellei se ole saajan kannalta kohtuuton.

Pesänjakajan tulee laatia osituskirja ja allekirjoittaa se yksin. Dokumenttiin ei tarvita todistajia. Jos puoliset hyväksyvät osituksen, he voivat ilmoittaa hyväksymisensä al-

lekirjoituksin osituskirjassa, jolloin he myös luopuvat oikeudestaan moittia ositusta. Ositus tulee näin heti voimaan.

3.5 Osituksen toimittaminen

Osituksen toimittamista koskevat säännökset sisältyvät avioliittolain 2 lukuun (98.-103. §). Ositustoimituksessa voidaan erottaa kaksi vaihetta, laskennallinen ja reaalinen vaihe. Laskennallisessa vaiheessa osituslaskelman avulla selvitetään ja lasketaan avio-osan suuruus sekä määritetään sitä kautta tasingon suuruus.

Puolison avio-oikeuden toteutumiseksi ei kuitenkaan riitä pelkkä tasingon arvon vahvistaminen, vaan puolisolle on myös reaalisesti siirrettävä vastaava määrä omaisuutta. Tässä osituksen reaalisessa vaiheessa yksilöidään tasinkona annettava omaisuus ja luovutetaan saajalle siihen omistusoikeus. (Lohi 2003, 13.)

3.5.1 Osituksen laskennallinen vaihe

Laskennallisen vaiheen tarkoituksena on avio-osien arvomääräisen suuruuden ja siten myös tasingon suuruuden vahvistaminen. Osituslaskelmassa selvitetään, kumpi puolisoista joutuu antamaan toiselle omaisuutta ja kuinka paljon. Tietysti lopputulos voi olla myös, ettei kummallekaan synny tasingonsuoritusvelvollisuutta. (Lohi 2003, 13.)

Laskennalliseen vaiheeseen kuuluvat osituslaskelman kannalta välttämättömät ennakkotoimet eli omistussuhteiden selvittäminen, avio-oikeuden alaisen ja siitä vapaan omaisuuden toteaminen sekä omaisuuden arvostaminen (Kangas 2006, 270).

Itse osituslaskelmaan kuuluvat kummankin puolison avio-oikeuden alaisen omaisuuden säästön määrääminen, näiden säästöjen yhteenlaskeminen ja päältäpäin erottaminen, mahdollisten vastikkeiden määrittäminen sekä lopuksi avio-osan laskeminen. Laskennallisen avio-osan suuruuden avulla määritetään tasingon suuruus.

Avio-oikeuden alaisten omaisuuksien säästöjen määrittäminen on tehtävä kummankin puolison osalta erikseen (Lohi 2003, 15). Avio-oikeuden alaisten omaisuuksien bruttomäärästä tulee vähentää puolisoiden velat. Avioero-osituksessa ainoastaan varataan omaisuutta (laskennallisesti) velkojen tulevaa maksua varten eli velat katetaan. Pääsäännön mukaan velat katetaan avio-oikeuden alaisella omaisuudella (AL 99. §). Jää-

mistöositusta puolestaan ei saa suorittaa loppuun ennen kuin ne velat, joista kuollut puoliso oli vastuussa, on maksettu tai niiden maksamiseen tarvittavat varat on pantu erityiseen hoitoon (AL 87. §). (Aarnio 2010, 181.)

Velkojen kattamisen jälkeen osituslaskelmassa saatetaan joutua ottamaan huomioon useita muitakin eriä. Puolisot voivat erottaa omaisuudestaan itselleen tärkeitä omaisuusesineitä, jos erottaminen on vallitsevat olot huomioon ottaen kohtuullista (Aarnio 2010, 190). Tyypillisesti tällaiset esineet ovat vaatteita ja muita henkilökohtaiseen käyttöön tarpeellisia esineitä. Niitä ei yleensä osituslaskelmassa määritetä arvomääräisesti, mutta eroteltava omaisuus tulee puolisolle yhteenlasketun säästön puolikkaan lisäksi. Tätä päältäpäin erottamista säätelee avioliittolain 91. §. Huomiotavaksi voi tulla myös em. lain 92.-95. §:ien vastikienormit, joita olen kuvannut tarkemmin aiemmin kohdassa 2.6 Vastikkeet.

Ositussäännöissä noudatetaan lisäksi nollasääntöä. Sen mukaan puolison omaisuus ei ylivelkaisuustilanteessakaan voi mennä pakkasen puolelle, vaan puolison avio-oikeuden alaisen omaisuuden säästöksi merkitään aina 0. Nollasääntö suojaa heikompa osapuolta eli turvaa puolisolle mahdollisuuden saada tasinkoa toisen puolison omaisuudesta. (Aarnio 2010, 188.)

Tämän jälkeen määritetään avio-osat eli puolisoitten avio-oikeuden alaiset säästöt lasketaan yhteen ja saatu summa jaetaan tasan puolisoitten kesken. Näin avio-osat tulevat yhtä suuriksi. Se puolisoista, jonka avio-oikeuden alaisen omaisuuden säästö on hänen avio-osaansa suurempi, joutuu suorittamaan toiselle puolisolle tasinkona sen määrän, joka tämän avio-osasta puuttuu.

Käytännössä osituksen laskennallinen vaihe on puhdasta matematiikkaa, joka ei yleensä muodostu ongelmalliseksi. Pesänjakaja antaa ositustahoille mahdollisuuden ottaa kantaa tekemäänsä laskelmaan, jonka jälkeen sitä tarpeen vaatiessa muokataan ja korjataan, jos siinä on jotain epäselvää tai muokattavaa. Tämä voi olla osituksen osapuolille ”silmät avaava” vaihe, kun varallisuus on pelkkinä numeroina paperilla eikä laskelma ota huomioon ositustoimitukseen liittyviä erilaisia tunteita.

3.5.2 Osituksen reaalin vaihe

Kun laskennallista avio-osaa verrataan puolison avio-oikeuden alaisen omaisuuden reaalisesti säästöön, saadaan selville enemmän omistavan puolison maksettavaksi tulevan tasingon eli tasoituserän suuruus.

Tasinkoon oikeutetulle on konkreettisesti osoitettava se omaisuus, jonka hän on tasinkona saava. Vasta maksutoimen seurauksena puolisolle siirtyy reaalisesti avio-osan edellyttämä määrä omaisuutta. Tästä syystä tasinko-omaisuuden valintaa ja siihen välittömästi liittyvää maksutointa voidaan nimittää myös osituksen reaalisesti vaiheeksi. (Aarnio 2010, 199.) Sääntönä on, että tasingon luovuttaja saa päättää, mitä avio-oikeuden alaista omaisuuttaan hän luovuttaa vastapuolelle. AL 103. §:n 1. momentin mukaan tasingon saa kuitenkin aina maksaa myös rahana. Oikeus maksaa tasinko rahana tarkoittaa kuitenkin nimenomaan käteissuoritusta eikä tasinkoa saava ole velvollinen tyytymään velkasitoumukseen (Kangas 2006, 285).

Puoliso voi myös vapautua tasingon maksamisesta ja siihen voi johtaa puolison konkurssi. AL 103. §:n 2. momentin mukaan jos puolison tai kuolleen puolison omaisuus on luovutettu konkurssiin, toinen puoliso tai tämän perilliset eivät ole velvollisia luovuttamaan omaisuutta osituksessa. Osituksessa, joka toimitetaan ensiksi kuolleen puolison jälkeen, ei eloonjäänyt puoliso ole velvollinen luovuttamaan omaisuuttaan ensiksi kuolleen perillisille. Tällä on suuri merkitys varsinkin jäämistöosituksessa, kun leski on lain mukaan kokonaan vapautettu tasingon antamisesta.

3.5.3 Osituslaskelma

Kuten yllä on jo todettu, itse osituslaskelmaan kuuluvat kummankin puolison avio-oikeudesta vapaan omaisuuden (VO) toteaminen, avio-oikeuden alaisen omaisuuden (AO) säästön määrittäminen sekä näiden säästöjen yhteenlaskeminen, päältäpäin erotaminen, mahdollisten vastikkeiden määrittäminen, avio-osan laskeminen ja tasingon vahvistaminen.

Jo aiemmin esimerkissä 1. sivulla 12 käyttämässäni A:n ja B:n erotapauksessa varsinainen osituslaskelma on varsin yksinkertainen ja se tehdään taulukon 1. mukaan.

Taulukko 1. Osituslaskelma. VO = avio-oikeudesta vapaa omaisuus, AO = avio-oikeuden alainen omaisuus.

	A		B		
	VO	AO	VO	AO	
Varat	0	280.000	0	80.000	
Velat	0	0	0	0	
AO-omaisuuden säästö	0	280.000	0	80.000	
Yhteenlaskettu säästö					360.000
A:n avio-osa					180.000
B:n avio-osa					180.000
Tasinko					100.000

Laskelmasta huomataan, että koska A:n avio-oikeuden alainen omaisuus on 100.000 euroa suurempi kuin hänen avio-osansa, tulee hänen maksaa tasinkona B:lle tuo erotuksen määrä.

Sivulla 16 mainitussa esimerkissä 3. kummallakaan puolisoilla ei ollut avio-oikeutta toisen omaisuuteen. Osituslaskelma A:n ja B:n välillä muuttuu avioehtosopimuksen johdosta aivan erilaiseksi.

Taulukko 2. Osituslaskelma avioehtosopimus huomioiden. VO = avio-oikeudesta vapaa omaisuus, AO = avio-oikeuden alainen omaisuus.

	A		B		
	VO	AO	VO	AO	
Varat	200.000	80.000	0	80.000	
Velat	0	0	0	0	

AO-omaisuuden säästö	200.000	80.000	0	80.000	
Yhteenlaskettu säästö					160.000
A:n avio-osa					80.000
B:n avio-osa					80.000
Tasinko					0

Laskelmassa kummankin puolison avio-oikeuden alaiset omaisuudet ja siten myös avio-osat ovat yhtä suuret, joten kummallekaan puolisolalle ei synny tasingonmaksuvelvollisuutta.

3.6 Avioero-ositus

Kun puolisoitten välinen avioliitto päättyy avioeroon, kummallakin puolisoilla on avio-liittolain 35. § mukaisesti avio-oikeus toisen puolison omaisuuteen. Käytännössä puolisoitten välinen aviovarallisuussuhde puretaan edellä kuvatussa omaisuuden osituksessa, jossa omaisuus jaetaan ja varallisuus tarvittaessa tasataan tasingon avulla.

3.6.1 Omaisuuden erottelu

Edellä on kuvattu puolisoitten välisen aviovarallisuussuhteen purkamista tilanteessa, jossa puolisoilla on avio-oikeus toistensa omaisuuteen. Jos puolisoilla ei avioehtosopimuksen johdosta ole avio-oikeutta toistensa omaisuuteen, ei suoriteta ositusta, vaan omaisuuden erottelu (AL 85.2 §). Tällöinkin yhteinen omaisuus on vaadittaessa jaettava. Jos taas avioehtosopimus on vain osittain avio-oikeuden poissulkeva, erotellaan ensin avio-oikeuden ulkopuolinen omaisuus ja sen jälkeen avio-oikeuden alaisen omaisuuden osalta toimitetaan ositus. ”Puhtaan” osituksen jälkeen toiseksi yleisin tapa purkaa aviovarallisuussuhde onkin yhdistetty omaisuuden ositus ja erottelu, jossa omaisuus jaetaan avio-oikeuden alaiseen ja siitä vapaaseen omaisuuteen (Aarnio 2010, 211). Erottelutoimituksen tärkein tehtävä on yksinkertaisesti puolisoitten välisten omistussuhteiden selvittäminen.

Omaisuuden erottelua koskevat pitkälti samat säännökset kuin ositustakin, joita on noudatettava soveltuvin osin (Aarnio 2010, 211). Erottelu voidaan toimittaa vain, jos

on olemassa erotteluperuste eli puolison kuolema, vireillä oleva avioero tai poikkeuksellisesti myös asumusero (AL 138. §).

Myös omaisuuden erottelu voidaan toimittaa joko puolisoitten välisenä sopimuserotteluna tai toimituserotteluna eli sen toimittamista varten voidaan määrätä pesänjakaja (KKO 1990:5). Puhtaasti erotteluna alkanut toimitus voi myös muuttua osittaiseksi ositukseksi, jos esimerkiksi pesänjakaja sovittelee avioehtoa (Aarnio 2010, 211). Läheskään aina ei ennen toimituksen aloittamista tiedetä, miten avio-oikeuskysymys lopulta määräytyy.

Erottelussa tulee noudattaa PK 23. luvun menettelysäännöksiä. Erottelussa voidaan vaatia yhteisomistussuhteen purkamista, sillä sitä koskee AL 89. § yhteisomistusoletama, ja erottelun moitteeseen sovelletaan samoja säännöksiä kuin osituksen moitteeseen. (Lohi 2003, 26.)

Samoin omaisuuden erottelusta on laadittava erotteluasiakirja, joka on sopimuserottelussa sopijapuolten allekirjoitettava ja kahden todistajan oikeaksi todistettava ja vastaavasti toimituserottelussa pesänjakajan allekirjoitettava.

3.6.2 Osituksen sovittelu

Aviopuolisoiden omaisuus jaetaan osituksessa puoliksi pääsäännön mukaan. Omistussuhteita voidaan avioliiton aikana muuttaa avioehtosopimuksella. Jos avioehtosopimus on jäänyt tekemättä, kohtuuton ositus on vältettävissä yhteisymmärryksen ansiosta sopimalla tai osituksen sovittelun avulla. Avioehto on myös saatettu laatia harkitsemattomasti tai puolisoitten taloudelliset olosuhteet ovat voineet muuttua ajan saatossa. Avioliittolaki antaa mahdollisuuden poiketa lain mukaisesta puolittamisperiaatteesta, jos normaalien ositussäännösten soveltaminen johtaisi kohtuuttomaan lopputulokseen.

Kuten avioliittolain 103b. §:stä ilmenee, ositusta voidaan sovittaa, mikäli muutoin päädyttäisiin kohtuuttomaan lopputulokseen tai siihen, että toinen puoliso saisi perusteettomasti etua. Asiaa harkittaessa otetaan erityisesti huomioon avioliiton kesto aika sekä puolisoitten toiminta yhteisen talouden hyväksi ja omaisuuden kartuttamiseksi. Osituksen sovittelu voidaan pääasiassa tehdä seuraavissa kahdessa tilanteessa:

- 1) Varaton henkilö on naimisissa varakkaan kanssa ja heidän avioliitto purkautuu pian kuoleman tai eron kautta. Tällöin voidaan määrätä, ettei varaton saa tasinkona puolta omaisuudesta.
- 2) Kun omaisuus on saatu ennen avioliittoa tai sen aikana perintönä, testamentilla tai lahjana ja liitto purkautuu, voidaan määrätä, ettei tasinkoa tarvitse antaa näin saadun omaisuuden perusteella varsinkaan, jos omaisuus on saatu puolisoitten erilleen muuton ja avioeron välisenä aikana. (Norri 2007, 36.)

Lain esitöissä lyhytaikaisena avioliittona pidetään vähemmän kuin viisi vuotta kestänyttä liittoa. Merkitystä voidaan lisäksi antaa sille, jos puoliset ovat ennen avioliittoa asuneet pitkään yhdessä avoliitossa. (Aarnio 2010, 216.) Avioliiton kesto aika ei kuitenkaan yksin ratkaise sovittelukynnyksen ylittymistä, sillä sovittelussa sovelletaan kokonaisharkintaa (Litmala 2002, 432).

Kummankin puolison panostus perheen hyväksi vaikuttaa perheen taloudelliseen asemaan, tapahtuu se sitten ansiotyöllä tai kotona työskentelemällä. Avioliittolain 46 §:n mukaan puoliset muodostavat yhteisen talouden eli elättävät perhettään kykynsä mukaan. Omaisuuden puolittuminen voi tuoda toiselle puolisolle perusteetonta etua tilanteessa, jos avioliitto on kestänyt lyhyen ajan ja varaton puoliso ei ole ehtinyt toimia yhteisen talouden säilyttämiseksi ja kartuttamiseksi (Rosti 2007, 11). Avioliiton kestolla ja toiminnalla yhteisen talouden hyväksi on varsin luonnollinen yhteys. Mitä pidempään avioliitto kestää, sitä merkittävimmin puoliset yleensä myös ehtivät toimia yhteisen talouden hyväksi.

Asianosaiset voivat luonnollisesti sopimuksella toteuttaa sovittelun. Lisäksi pesänjakaja tai tuomioistuin on oikeutettu poikkeamaan siitä, mihin ositus ”normaalisti” johtaisi. He voivat kuitenkin käyttää tätä valtaansa vain poikkeustapauksissa kohtuuttoman lopputuloksen välttämiseksi, kuten tapauksessa KKO 1992:52, jossa Korkein oikeus, kuten myös pesänjakaja ja alemmat oikeusasteet, katsoi, että avioliiton lyhyt kesto aika ja puolisoitten varallisuusolot ennen avioliittoa huomioon ottaen tasingonmaksuvelvollisuus johtaisi osituksessa kohtuuttomaan lopputulokseen. Tästä syystä Korkein oikeus AL 103b. §:n nojalla sovitteli tapauksessa osapuolten ositusta siten, ettei toinen puolisoista avio-oikeuden nojalla saa toiselta puolisoilta mitään omaisuutta. Sovitteluvaatimus tulee esittää ositukseen johtavissa neuvotteluissa tai jos puoliso ei ole tyytyväinen osituksen lopputulokseen, hänen on nostettava kanne tuomioistuimes-

sa siten kuin osituksen moittimisesta on säädetty (Aarnio 2010, 222). Käytännössä sovitteluvaatimus kohdistuu usein joko perintönä tai lahjana saatuun omaisuuteen tai yrittysvarallisuuteen, kun toisella puolisoilla ei ole ollut sellaisen omaisuuden hankkimiseen osaa eikä arpaa. Tapauksessa KKO 2008:40 Korkein oikeus katsoi vastoin pesänjakajan ja alempien oikeuksien ratkaisuja, että osituksen sovittelun edellytykset ovat olemassa ja tasingon maksaminen johtaisi kohtuuttomaan lopputulokseen toisen puolison kannalta (Timonen 2008, 325).

On kuitenkin huomioitava, että osituksen sovittelu ei muuta osituksen perussääntöä eli avio-oikeuden alaisen nettovarallisuuden puolittamista. Toisin sanoen, osituslaskelma on aina tehtävä viimeiselle riville saakka perussääntöjä noudattaen ja vasta sen jälkeen voidaan aloittaa keskustelu siitä, onko ja missä määrin tarvetta osituksen sovittelulle. (Aarnio 2010, 214.) Osituslaskelma on tehtävä myös silloin, kun kaikki puolisoitten omaisuus on avio-oikeudesta vapaata omaisuutta (Välimäki 2010, 15). Sovittelun kohteena on edellä kuvatusti vain ja ainoastaan osituslaskelman viimeinen rivi, ei sitä edeltävät toimet eikä sen jälkeiset vaiheet. Sovittelun perusteeksi ei siis riitä, että puoliso kokee tasingonmaksuvelvollisuutensa epäoikeudenmukaiseksi tai se, ettei puoliso saa riittävästi tasinkoa.

Osituksen sovittelu on poikkeussääntö, jota ei tule käyttää väljää harkintaa noudattaen osituksen kohtuullistamiseen. Pertti Välimäki korostaakin, että nämä edellytykset saavat sisältönsä harkinnan kautta (Välimäki 2010, 16). Laissa on mainittu keinot, joilla ositusta voidaan sovittaa, mikäli edellä mainitut yleiset edellytykset täyttyvät:

- 1) tasinko-oikeuden rajoittaminen
- 2) jo ennen avioliittoa omistetun tai kolmannelta lahjana tai perintönä saadun omaisuuden jättäminen avio-oikeuden ulkopuolelle
- 3) avio-oikeudesta vapaan omaisuuden käsitteleminen avio-oikeuden alaisena omaisuutena.

Ensimmäinen vaihtoehto voi tulla kysymykseen silloin, kun puolisoitten varallisuuserot ovat suuret ja liitto lyhytkestoinen. Kolmas vaihtoehto puolestaan on ainoa, joka toimii vähemmän omistavan eduksi. Se soveltuu harkittavaksi tilanteisiin, joissa puolisoilla on avio-oikeuden poissulkeva avioehtosopimus ja takanaan pitkä avioliitto,

jossa molemmat osapuolet ovat omalla panoksellaan osallistuneet yhteiseen talouteen. (Haataja 2010, 20.)

3.6.3 Varallisuuden jako ja tasinko

Kun puolisoiden varallisuutta osituksessa tasataan yhtä suuriksi, käytetään avio-oikeuden alaisen omaisuuden tasauseränä tasinkoa. Tasingonmaksuvelvollinen puoliso saa yksin päättää siitä, mitä omaisuutta hän antaa tasinkona. AL 100. § mukaan tasinkona voidaan luovuttaa vain avio-oikeuden alaista omaisuutta tai rahaa. Jos tasinkoon käytetään avio-oikeudesta vapaata omaisuutta, edellyttää se molempien osapuolten suostumusta. Ehdottomasti yleisimmin tasinko annetaan rahana, mutta hyvin usein tasinkona on puolisoiden yhteisen kodin puolikas.

Puolisolla ei ole oikeutta lunastaa osituksessa toisen puolison omaisuutta ilman tämän suostumusta (KKO 1994:34). Toisaalta tasinkoon oikeutettu ei myöskään ole velvollinen lunastamaan hänelle tasingoksi osoitettua omaisuutta, jonka arvo ylittää laskennallisen tasingon määrän. Tasinkoa saava osapuoli ei voi vaatia osuutta esimerkiksi tiettyyn kiinteistöön, koska hänellä ei ole esinekohtaista oikeutta puolisonsa omaisuuteen, eikä osituksessa voida ottaa huomioon sitä, kumpi puolisoista tarvitsee kipeämmin osuuteensa perheen entiseen asuntoon. (Aarnio 2010, 203.)

Jos tasinko annetaan rahana, on rahasuoritus tehtävä käteisellä tai lyhyessä määräajassa osituksen jälkeen eikä tasinkoa saava ole velvollinen tyytymään velkasitoumukseen. Sopimusoosituksessa osapuolet voivat vapaasti sopia siitä, milloin tasinko eräännyttävä maksettavaksi. Toimitusoosituksessa pesänjakajan tulee varata käteisvarojen hankkimiselle kohtuullinen aika. Tapauksessa KKO 1971 II 76 Korkein oikeus katsoi, että jos tasingon luovuttaja haluaa antaa tasingon rahana, pesänjakajalla ei ole valtuutta hankkia myyntilupaa ositettavan omaisuuden realisoimiseksi tasingon maksua varten. Toisin sanoen rahasuorituksella puoliso voi varmistaa haluamansa omaisuuden säilymisen itsellään.

Ratkaisuvalta tasinkona annettavasta omaisuudesta on viime kädessä pesänjakajalla (KKO 1984 II 217 ja KKO 1975 II 24). Jakajan on kuitenkin annettava etusija tasingon luovuttajan valinnalle omaisuuden laadusta, ellei ratkaisu ole saajan kannalta kohtuuton. (Aarnio 2010, 204.)

3.7 Jäämistöositus

Kun avioliitto purkautuu puolison kuoleman johdosta, ensiksi kuolleen puolison omaisuus eli jäämistö määräytyy aviovarallisuussäännösten perusteella. Jäämistön määrittämiseksi toimitettavaa ositusta kutsutaan jäämistöositukseksi. Omaisuuden ositus on toimitettava, mikäli puolisoilla oli avio-oikeus toistensa omaisuuteen. Osituksessa perittävälle tuleva avio-osa on se jäämistö, johon rintaperillisen ja lesken oikeus kohdistuu.

Aulis Aarnio huomauttaa myös kolikon toisesta puolesta eli siitä, että osituksen toimittaminen on perusteltua myös siksi, että siten voidaan määrittää se omaisuus, joka vastaa ensiksi kuolleen puolison sitoumuksista (Aarnio 2009, 973). Jäämistöositus eroaa avioero-osituksesta siinä, että kun avioero-osituksessa velat vain laskennallisesti katetaan, niin jäämistöositusta ei saa suorittaa loppuun ennen kuin ne velat, joista kuollut puoliso oli vastuussa, on maksettu tai niiden maksamiseen tarvittavat varat on pantu erityiseen hoitoon (AL 87. §).

Mikäli puolisoilla ei ollut avio-oikeutta toistensa omaisuuteen avioehtosopimuksen, lahjakirjan tai testamentin ehdon johdosta, jäämistö määritetään erottelemalla toisistaan ensiksi kuolleelle puolisolle kuulunut omaisuus ja leskelle kuuluva omaisuus. Tätä kutsutaan jäämistöerotteluksi. Osituksen tai erottelun yhteydessä on tarvittaessa lisäksi jaettava puolisojen yhteinen omaisuus. (Aarnio 2009, 972.) Jäämistöerottelu toimitetaan samoja säädöksiä ja oikeusohjeita noudattaen kuin avioeroon perustuva omaisuuden erottelu.

3.7.1 Jakomenettelyyn sovellettava laki

Puolison perintöoikeudesta ja oikeudesta hallita jäämistöä sääntelee perintökaaren 3 luku. Lisäksi lesken asemaa säännellään avioliittolain edellä tarkemmin kuvatuissa aviovarallisuusjärjestelmää koskevissa säännöksissä. Kuten todettua, osituksen menettelysäännöksistä on säädetty avioliittolaissa (AL 85.-107a. § ja 137. §). AL 98. § mukaan ositus on toimitettava sillä tavalla kuin perinnönjaosta on säädetty. Osituksen toimittamistapaa ja muotoa koskevat säännökset ovat perintökaaren 23. luvussa. (Aarnio 2010, 163.)

Lesken oikeudesta periä säädetään perintökaaressa, joka antaa leskelle perillisen aseman silloin, kun perittävä on lapseton. Leski syrjäyttää perittävän vanhemmat ja sisarukset perillisinä kuitenkin siten, että nämä päästetään leskenkin kuollessa toissijaisten perillisten asemaan. Perittävällä oli ennen 1980-lukua mahdollisuus syrjäyttää leski testamentilla kokonaan jäämistön edunsaajan asemasta, koska leskellä ei ole lakiosaoikeutta. Lesken asemaa vahvistaa kuitenkin esineellinen suojajärjestelmä, joka sisällytettiin PK 3. lukuun. (Mikkola 2000, 47.)

Katson tarpeelliseksi kuvata tässä luvussa puolison kuolemaan perustuvasta osituksesta ja lesken asemasta vain pääpiirteet, sillä käytännön tasolla jäämistöositus saattaa olla hyvinkin monimutkainen ja juridisesti jopa ongelmallinen, jos se toimitetaan vasta molempien puolisoitten kuoltua tai jos puoliset erikseen ovat tehneet testamenttimääräyksiä omaisuudestaan.

3.7.2 Puolison perintöoikeus

Kun avioliitto päättyy toisen puolison kuolemaan ja perittävältä jää lähimpänä oikeudenomistajana rintaperillinen tai testamentin saaja, leski saa pitää jäämistön kokonaisuudessaan jakamattomana hallinnassaan (PK 3:1a). Tätä kutsutaan lesken enimmäissuojaksi. Tämä suoja puolestaan kaventuu vähimmäissuojaksi, jos ensiksi kuolleen puolison jäämistö jaetaan joko osittain tai kokonaan.

Lesken oikeus ensiksi kuolleen puolison omaisuuteen riippuu ensisijaisesti siitä, jääkö ensiksi kuolleelta puolisolta rintaperillisiä vai ei (Aarnio 2009, 112). Siinä tapauksessa, että rintaperillisiä ei jää eikä vainaja ole testamentilla toisin määrännyt, leski perii ensiksi kuolleen puolison (PK 3:1). Tällöin leski on yksin kuolleen puolison kuolinpesän osakas. Lesken omistama omaisuus ja ensiksi kuolleen puolison jäämistö muodostavat yhdessä pesän. Puolison perintöoikeus on riippumaton siitä, kuuluuko ensiksi kuolleen puolison jäämistöön avio-oikeuden alaista vai siitä vapaata omaisuutta eikä puolison perintöoikeuden voimaan saattamisen edellytyksenä ole omaisuuden ositus tai erottelu (Aarnio 2009, 1035). Huomioitavaa on, että mahdollinen avioehtosopimus ei vaikuta perintöoikeuteen, mutta käytännössä perintöverotukseen kyllä.

Mainitussa tapauksessa perimyksen perusratkaisun mukaisesti ensiksi kuolleen puolison omaisuus menee leskelle. Leski saa perimäänsä omaisuuteen rajoittamattoman omistusoikeuden, jos vainajalta ei jäänyt toissijaisia perillisiä (Aarnio 2009, 1031). PK

3. luvun mukaan toissijaisia perillisiä ovat ensiksi kuolleen puolison isä, äiti, veli ja sisar, veli- ja sisarpuoli sekä veljen, velipuolen, sisaren ja sisarpuolen jälkeläiset. Lesken kuoleman jälkeen lesken pesä jaetaan ensiksi kuolleen puolison perillisten eli toissijaisten perillisten ja lesken perillisten kesken. Leskellä on myös oikeus luopua perinnöstä ensiksi kuolleen puolison jälkeen ja pidättää itsellään hallintaoikeus. Tämä tahdonilmaisu, joka tulee merkitä vainajan jälkeen laadittavaan perukirjaan, on tehtävissä joko perittävän eläessä tai vasta tämän kuoltua.

Leskellä on siis perillisenä vahva asema, vaikkei leskellä ole samanlaista lakiosaoikeutta kuin rintaperillisellä. Lesken oikeuksia perimänsä omaisuuden omistajana ei ole rajattu, mikäli on kyse hänen elinaikansa tekemistä oikeustoimista. Leski voi siis myydä, lahjoittaa, pantata ja kiinnittää perintöomaisuuttaan, mutta kuitenkin siten, ettei perintöomaisuus olennaisesti vähenny. Näihin toimiin hän ei tarvitse toissijaisten perillisten suostumusta. Lesken toimia rajoittava määräys on PK 3:1.2:ssä, jonka mukaan leski ei saa tehdä testamenttia siitä omaisuudesta, mitä hän puolisonsa kuoltua on tämän jäämistöstä perinyt. (Mikkola 2000, 69.) Omasta osuudestaan leski voi toki määrätä testamentilla.

Jos vainajalta puolestaan jää rintaperillisiä, leski saa perinnön rajoitetuin omistusoikeuksin eli toisin sanoen oikeuden hallita jäämistöä jakamattomana (PK 3:1a). Tämä on kuitenkin rajoitetumpi oikeus kuin perintöoikeus. Jos rintaperillinen vaatii jakoa, lesken oikeus kaventuu vähimmäissuojaksi eli oikeudeksi hallita tietyin edellytyksin puolisoiden yhteisenä kotina käytettyä asuntoa ja tavanomaista asuntoirtoaimistoa (PK 3:1a.2). Oikeus hallita jäämistöä jakamattomana ei tee leskestä kuolinpesän osakasta, mutta leski on kuitenkin ensiksi kuolleen puolison kuolinpesän osakas osituksen toimittamiseen saakka, jos puolisoilla tai toisella heistä oli avio-oikeus toistensa omaisuuteen. (Aarnio 2009, 113.) Käytännössä tässä tapauksessa leski saa käyttää jäämistöomaisuutta hyväkseen ja nauttia siitä tulevan tuoton ja tulon sekä vuokrata sitä. Leskellä ei kuitenkaan ole oikeutta ilman erityistä perustetta luovuttaa omaisuutta tai pantata sitä omasta velastaan eikä testamentilla määrätä oikeuteen kohdistuvasta omaisuudesta.

3.7.3 Osituksen toimittaminen perinnönjaon yhteydessä

Asianajokäytännössä on melko yleistä, että varsinkin pesänselvittäjän ja pesänjakajan johdolla toimitettujen ositusten jälkeen toimitetaan samalla myös perinnönjako eli va-

rallisuus jaetaan ensiksi kuolleen puolison oikeudenomistajien kesken. Lesken lopullinen ”pesäero” toissijaisista perillisistä on mahdollinen lesken eläessä, sillä leskellä, ja vain leskellä, on oikeus vaatia pesän jakoa.

Omaisuuksien ositusta sen sijaan voivat vaatia leski, rintaperillinen ja yleistestamentin saaja. Jäämistöosituksen osapuolia ovat ensiksi kuolleen puolison oikeudenomistajat ja leski. PK 23. luvun 1. §:n 2. momentin mukaan omaisuuden ositus on toimitettava ennen perinnönjakoa, jos vainaja oli naimisissa ja ainakin toisella puolisoilla oli avio-oikeus toisen omaisuuteen. Osituksen toimittaminen on välttämätöntä sikäläkin, että siten saadaan selville se omaisuus, joka kuuluu ensiksi kuolleen puolison kuolinpesään ja mikä puolestaan leskelle. Osituksessa voidaan myös toteuttaa lesken oikeus tasinkoon (Aarnio 2009, 973). Lesken oikeus hallita jäämistöä jakamattomana säilyy osituksen jälkeenkin.

Jäämistöositus toimitetaan samalla tavalla kuin avioero-osituskin eli toimituksen tarkoituksena on selvittää puolisoitten omaisuuden omistuskysymykset ja se, kuinka puolisoitten omaisuus tulee jakautumaan. Kuten edellä olen jo todennut, ositusperusteen syntyminen jälkeen puolison ansaitsema omaisuus ja perintönä, lahjana tai testamentilla saama omaisuus sekä niiden tuotto ovat avio-oikeudesta vapaata omaisuutta. Myöskään leskelle kuolinhetken jälkeen tullut omaisuus ei tule ositettavaksi.

Jäämistöosituskin voidaan toteuttaa joko sopimusosituksena tai toimitusosituksena. Ositusta koskevat avioliittolain IV osan (85.-107. §) säännökset. Osituksessa määritetään kummankin puolison avio-osat, erotetaan tarvittaessa omaisuutta päältäpäin ja toteutetaan ns. otto-oikeudet. (Aarnio 2009, 1041.) Lisäksi kaikki velat, joista kuollut puoliso oli vastuussa, on maksettava tai niiden maksamiseen tarvittavat varat on pantava erityiseen hoitoon. Kun tasinkosuhteet on näin ollen määritetty, noudatetaan AL 103. pykälän määräyksiä alla kuvatusti.

Ensiksi kuolleen puolison jälkeen toimitettavassa osituksessa hänen perillisensä ovat velvollisia maksamaan tasinkoa leskelle, jos perittävän netto-omaisuus on suurempi kuin hänen avio-osansa. Jos puolisoilla ei ole velkaa, ositus on hyvin yksinkertainen toimitus.

Esimerkki 6. A:n kuollessa hänen avio-oikeuden alaisen omaisuuden säästö on 280.000 € ja B:n vastaavasti 80.000 €. A:n ja B:n yhteinen

säästö on 360.000 € ja avio-osan suuruus 180.000 €. A:n perillisten on suoritettava tasinkona B:lle 100.000 €.

Jos lesken netto-omaisuus on suurempi kuin perittävän omaisuuden säästö, leskeä suojaa AL 103. §:n 2. momentin ns. tasinkoprivilegi, jonka mukaan leski ei ole velvollinen luovuttamaan omaisuuttaan ensiksi kuolleen puolison perillisille. Jos ositus on toimittamatta puolison kuollessa, leskellä on oikeus olla luovuttamatta tasinkoa ensiksi kuolleen puolison perillisille siinäkin tapauksessa, että avioerohakemus raukeaa puolison kuoleman johdosta. Lesken oikeus on voimassa myös silloin, kun osituksen toisena osapuolena ovat yhteiset rintaperilliset. Jos leski vetoaa tähän oikeuteensa, siitä on tehtävä ilmoitus osituksessa, eivätkä ensiksi kuolleen puolison perilliset voi sitä estää. Lesken oikeus on lisäksi henkilökohtainen, joten se ei voi siirtyä hänen perillisilleen. Tähän seikkaan Aulis Aarnio on useissa teoksissaan ottanut vahvasti kantaa, ettei tasinkoprivilegi periydy eli perilliset eivät voi lukea sitä hyväkseen.

Jos leski vetoaa oikeuteensa olla luovuttamatta tasinkoa, jäämistö muodostuu vain perittävälle omistajana kuuluneesta omaisuudesta. Tämä tasinkoprivilegi vaikuttaa siis huomattavasti osituksessa lesken asemaan taloudellisesti, kun hän vapautuu tasingon maksamisesta.

Esimerkki 7. B:n kuollessa hänen avio-oikeuden alaisen omaisuuden säästö on 80.000 € ja A:n 280.000 €. A vetoaa tasinkoprivilegiinsä, joten hänen omaisuuttaan ei joudu B:n kuolinpesään.

AL 103b. § antaa mahdollisuuden sovittelalla lesken eläessä toimitettavaa jäämistöositusta. On kuitenkin muistettava, että sovittelusäännös soveltuu ainoastaan poikkeustilanteisiin. Lain esitöiden mukaan sovittelalla voidaan, kun ositusta toimitettaessa havaitaan, ettei leski saa riittävää turvaa pelkästään jäämistöoikeudellisen vähimmäis-suojansa kautta. (Aarnio 2009, 989.) Sovittelulla ei kuitenkaan voida rajoittaa lesken tasinkoprivilegiä eikä asutosuojaa. Lain esitöissä ajatuksena olikin sovittelun vähäinen tarve kuolemaan perustuvissa osituksissa. (Rosti 2007, 77).

Samoin jäämistöositusta koskevat samat moittimissäännökset kuin avioeroperusteista ositustakin, joita käsittelen alla tarkemmin.

3.8 Osituksen moittiminen

Vaikka osituskirjaan otetaan usein lauseke ”Tämän osituksen hyväksyn ja sitoudun olemaan sitä moittimatta.”, vuonna 2008 alioikeuksissa nostettiin 84 osituksen moitekannetta, joista 29 hyväksyttiin, 25 asianosaiset sopivat prosessin aikana ja loput joko hylättiin tai jätettiin sillensä (Aarnio 2010, 226). Tilastokeskuksen keräämien tietojen mukaan moitekanteiden määrä on viime vuosina pysynyt melko samalla tasolla. Vuonna 2009 moitekanteita nostettiin 67, joista 20 hyväksyttiin. Vuonna 2010 vastaavat luvut olivat 83, joista 33 hyväksyttyä. (Tilastokeskus 2011.) Yrjö Luukon pesänjakajana toimittamia osituksia on koko hänen työuransa aikana moitittu kaksi kertaa. Näiden tilastojen valossa voidaan todeta, että osituksen moitekanteet, erityisesti menestykselliset, ovat melko harvinaisia.

Osituksen moittiminen tulee tapahtua samassa järjestyksessä kuin perinnönjaonkin moittiminen eli perintökaaren 23. luvun 10. § mukaan. Kesken toimitusmiehen tehtävien hoidon nostettuja kanteita ei tutkita tuomioistuimissa (Mikkola 2000, 36). Ositus voi kuitenkin olla niin puutteellinen, ettei osituksen voida katsoa lainkaan tulleen toimitetuksi (Aarnio 2010, 224). Tällöin ei ole kohdetta, mitä moittia, eivätkä moitesäännökset tule sovellettaviksi. Tätä vallitsevaa tilannetta kutsutaan ineksisenssiksi. Käytännössä tämä tarkoittaa sitä, että jos puolisoa ei ole todisteellisesti kutsuttu ositustoimitukseen ja ositus kuitenkin toimitetaan, ositusta ole toimitettu lain edellyttämällä tavalla. Samanlainen menettelyvirhetilanne on käsillä silloin, kun toimitusosituksessa pesänjakaja ei järjestä osituskokousta.

Ositus on mitätön lisäksi, jos avioero-osituksessa puoliso on oikeustoimikyvytön (KKO 1981 II 21), osituskirja on väärennetty tai kun osituksen väitetään syntyneen, vaikka puoliset eivät ole olleet sopimusta tekemässä (Aarnio 2010, 225).

Osituksen pätemättömyyden voi aiheuttaa siinä oleva aineellinen tai muodollinen virhe. Tällöin asianosaisen tulee nostaa moitekanne tuomioistuimessa. Oikeus moitekanteen nostamiseen on molemmilla ositustahoilla ja heidän oikeudenomistajillaan (PK 23:10.1). Muotovirheen perusteella voidaan moittia sekä sopimus- että toimitusosituksia. Turhien kanteiden välttämiseksi onkin hyvä laatia osituskirja sen muotomääräyksiä noudattaen. Aikaa kanteen nostamiselle on kuusi kuukautta osituksen toimittamisesta.

Aineellisen virheen perusteella moittittaessa säännökset ovat hieman erilaiset sopimus- ja toimitusosituksissa. Sopimusositusta voidaan moittia samoin perustein kuin sopimuksia yleensä, kuten esimerkiksi sillä, että sopimus ei sido puolisoa, joka näyttää, että on olemassa jokin yleinen oikeustoimen pätemättömyysperuste. Sopimusosituksen osalta moitekanne voidaan nostaa kohtuullisessa ajassa (KKO 2003:23). Kyseisessä oikeustapauksessa osituksen moitekanne oli nostettu yli kaksi ja puoli vuotta osituskirjan allekirjoittamisesta. Käräjäoikeuden mukaan kanne oli nostettu kohtuullisessa ajassa, mutta hovioikeuden mukaan ei. Korkein oikeus päätyi äänestämisen kautta ratkaisuun, jossa kannetta ei ollut nostettu kohtuullisessa ajassa. (Timonen 2003, 153.) Toimitusosituksessa moiteaika on kuusi kuukautta. Pesänjakajan ositusratkaisua moittittaessa moitteen kohteena voi olla mikä tahansa osituksen lopputulokseen vaikuttanut pesänjakajan ratkaisu, kuten omistus- tai omaisuuden arvostamiskysymys. Jos kuitenkin pesänjakaja on toimittanut osituksen puolisoiden sopimuksen mukaisesti, ei sitä voida aineellisella perusteella moittia, vaan moittivan osapuolen on näytettävä, että itse sopimus on pätemätön. (Aarnio 2010, 228.)

Joissain tapauksissa pesänjakaja voi joutua itse oikaisemaan osituspäätöstä ennen kuin se tulee lainvoimaiseksi. Osituksen kestäessä tämä itseoikaisu voi koskea kaikenlaisia virheitä. Jos kysymyksessä on sopimusositus, pesänjakajalla ei ole valtaa oikaista sopimusta. Vähäisten virheiden, kuten laskuvirheiden, oikaisu on mahdollista myös osituspäätöksen teon jälkeen. Jos sopimuksen osapuolet ovat kuitenkin jo ehtineet hyväksyä osituksen tietoisena puutteista tai virheistä tai ositus on muutoin lainvoimainen, pesänjakajalla ei ole enää itseoikaisuvaltaa. (Aarnio 2010, 224.)

Sen jälkeen, kun ositus on tullut lainvoimaiseksi, ratkaisu on lopullinen. Pesänjakajan tekemää ositusratkaisua ei voi purkaa. Samoin puolisoiden tekemää sopimusositusta ei voi purkaa. (Aarnio 2010, 229.)

4 JOHTOPÄÄTÖKSET JA ARVIOINTI

4.1 Johtopäätökset

Aviovarallisuusjärjestelmämme mukainen omaisuuden jako perustuu omaisuuden puolittamisen periaatteelle. Kun puolisoiden välinen avioliitto päättyy, kummallakin osapuolella on avioliittolain 35. § mukaisesti avio-oikeus toisen puolison omaisuuteen. Käytännössä puolisoiden välinen aviovarallisuussuhde puretaan omaisuuden osi-

tuksessa, jossa omaisuus jaetaan ja varallisuus tarvittaessa tasataan tasingon avulla. On kohtuullista, että avioliiton aikana ansaittu omaisuus jakautuu tasan, sillä ovathan molemmat puoliset, vaikkakin ehkä eri keinoin, osallistuneet perheen yhteiseen talouteen. Jos puolisoilla ei esimerkiksi avioehtosopimuksen johdosta ole avio-oikeutta toistensa omaisuuteen, osituksen sijasta toimitetaan omaisuuden erottelu ja jaetaan puolisoitten yhteinen omaisuus (Rosti 2007, 1).

Suomessa on voimassa omaisuuden erillisyyden periaate. Avioituminen ei tee puolisoitten omaisuudesta tai veloista yhteisiä, vaan puoliset saavat vapaasti määrätä omasta omaisuudestaan avioliiton aikana. Ennen avioliittoa hankittu omaisuus tai jommankumman puolison avioliiton aikana omiin nimiinsä hankkima omaisuus ei tule avioliiton perusteella yhteiseksi omaisuudeksi. Avioliiton oikeudellisia säännöksiä aletaan soveltaa vasta avioliiton purkautuessa. AL 34. § mukaan omaisuus, joka puolisoilla on avioliittoon mennessään, kuuluu edelleen hänelle. Niin ikään on hänen omaisuuttaan, mitä hän avioliiton aikana saa. Samoin puoliso vastaa AL 52. § mukaan yksin velasta, jonka hän on tehnyt ennen avioliiton solmimista tai sen aikana.

Kuten jo edellä viittasin, avio-oikeuden ulottuvuudesta eli siitä, mitä omaisuutta kuuluu avio-oikeuden alaiseen omaisuuteen ja mitä jää sellaisen ulkopuolelle, voidaan määrätä sopimuksin tai kolmannen asettamalla ehdolla. Avioehtosopimuksella puoliset voivat joko kokonaan tai osittain rajata tiettyjä omaisuuseriä avio-oikeudesta vapaaksi omaisuudeksi. Osituksen esisopimus on puolestaan avioliiton purkautumisen varalta solmittu hyvinkin yksityiskohtainen sopimus aviovarallisuuden jakoon liittyvistä asioista. Edelleen kolmas taho voi testamentin tai lahjan ehdolla määrätä, ettei saajan puolisoilla ole avio-oikeutta testamentilla tai lahjalla saatua omaisuuteen, sen sijaan tulleeeseen omaisuuteen tai sen tuottoon. Lisäksi ositusta voidaan sovitella joko tasinko-oikeuden rajoittamisella, käsittelemällä tiettyä avio-oikeuden alaista omaisuutta avio-oikeudesta vapaana omaisuutena tai sovittamalla avioehtosopimusta.

Käsitettä tasinko ei ole avioliittolaissa, mutta se on vakiintunut oikeuskielessä tarkoittamaan avio-oikeuden alaisen omaisuuden tasauserää. Sillä tasataan puolisoitten osuudet, avio-osat, avio-oikeuden alaisesta omaisuudesta yhtä suuriksi. Se puolisoista, jonka avio-oikeuden alaisen omaisuuden säästö on suurempi, joutuu luovuttamaan toiselle puolisolle niin paljon tasinkoa, että puolisoitten avio-oikeuden alaisen omaisuuden säästöt ovat samansuuruiset. Osituksessa, joka toimitetaan ensiksi kuolleen puolison

jälkeen, ei eloonjäänyt puoliso ole velvollinen luovuttamaan omaisuuttaan ensiksi kuolleen perillisille, joten tällä tasinkoprivilegillä on varsin suuri merkitys varallisuuden jakautumisessa puolison kuoleman jälkeen.

Ositus tulee toimitettavaksi joko toisen puolison kuoleman (jäämistöositus) tai avioeron johdosta (avioero-ositus). Pätevä ositus voidaan toimittaa vain, kun ositusperuste on olemassa. Lisäksi ositus on toimitettava, jos puoliso tai kuolleen puolison perillinen sitä vaatii. Ositus voidaan toimittaa varsin vapaamuotoisesti sopimusosituksena tai tuomioistuin voi jommankumman ositustahon vaatimuksesta määrätä pesänjakajan toimittamaan ositus.

Ositustoimituksessa vahvistetaan sitovasti, kuinka paljon kummankin puolison tulee saada avio-oikeuden alaista omaisuutta, yksilöidään tämä omaisuus ja huolehditaan oikeuden toteutumisen vaatimista varallisuuden siirroista. Osituksen tavoitteena on siten aviovarallisuussuhteisiin liittyvien kysymysten lopullinen ratkaiseminen ja puolisoitten keskinäisten sidonnaisuuksien lakkauttaminen.

Kylmän juridisesti ajatellen avioliitto on edellä kuvatusti lähinnä varallisuus oikeudellinen sopimus. Avioliittolaki on vain puolisoitten taloudellisista suhteista säättävä säädös, jossa ei puututa suhteen henkilökohtaiseen sisältöön. Todellisuus on kuitenkin toisenlainen, vai onko? Avioliitot ovat erilaisia. Ne poikkeavat huomattavasti toisistaan niin kestojaan kuin perheessä vallitsevan taloudellisen puolenkin osalta. Tutkimuksen tarkoituksena oli saada näkemyksiä ositukseen liittyvien käytäntöjen yleisyydestä sekä osaltaan myös arviota siitä, kuinka toimivia aviovarallisuussäännökset käytännössä ovat.

Haastateltavallani varatuomari Yrjö Luukolla on yli 40 vuoden kokemus ositusten toimittamisesta. Hänen käsityksensä mukaan tyypillinen ositus on avioeroon perustuva sopimusositus, jossa perinteisesti miehellä on edelleen enemmän varallisuutta. Pesänjakajaa haetaan kuitenkin siksi, että puoliset ovat erimielisiä jaosta tai koska keskusteluyhteys heidän välillään puuttuu. Puoliset kiistelevät omaisuuden arvosta ja omistussuhteista sekä vielä mahdollisesti perinnöksi, lahjaksi tai testamentilla saadun omaisuuden kuulumisesta avio-oikeuden alaiseen omaisuuteen. Kiistan kohteena on puolisoitten yhteinen koti sekä siinä asumisen että sen arvon osalta. Useimmiten toinen puolisoista lunastaa yhteisen kodin itselleen eli osituksessa päädytään puolitta-

misperiaatteen noudattamiseen lain kirjaimen mukaisesti. Pesänjakajan antama ratkaisu on ositustahojen toivomukset huomioon ottava kohtuusratkaisu.

Ongelmallisten ositusten perimmäinen lähtökohta on puolisoiden viha ja katkeruus toisiaan kohtaan, eikä silloin edes haluta yrittää sopia ositukseen liittyvistä asioista, vaan tilanteeseen haetaan ”erotuomari”. Kun puolisoilla on huonot välit, se johtaa kindasteluun ja kaiken mahdollisen vaatimiseen ja asioiden pitkittämiseen. Vihaan ja katkeruuteen on kuitenkin lailla mahdotonta puuttua, koska se on lopulta ihmissuhdeongelma. Pesänjakajan tehtävänä ei myöskään ole toimia avioliittoneuvojana.

Yrjö Luukon mielestä avioliittolain varallisuusjärjestelmä kokonaisuudessaan on toimiva, koska lakia noudattaen päästään osapuolia tyydyttävään ositusratkaisuun. Osittain tyytyväisyys järjestelmää kohtaan saattaa selittyä sillä, että Yrjö Luukko on ns. ”vanhan liiton” juristi eli hänellä on varsin pitkä kokemus avio-oikeudesta ja myös avioliittolain ja yhteiskunnan muutoksista. Tasinko on tarpeellinen välinen aviovarallisuussuhteiden tasoittamiseen. Yrjö Luukko ei pidä avioliittolain yksittäisten säädösten tai rakenteen muuttamista aiheellisenä, vaan katsoo, että aviovarallisuusjärjestelmä tarjoaa riittävät keinot oikeudenmukaisen ja kohtuullisen osituksen aikaansaamiseksi, mihin omaisuuden jakamista koskevilla aviovarallisuusjärjestelmän säännöillä pyritäänkin.

Pesänjakajan toimivallan laajuudessa ja tehtävissä Yrjö Luukon mielestä sen sijaan olisi kehitettävää ja muutettavaa. Toimivallan rajoitukset luovat tilanteita, joissa pesänjakaja on aseeton ositusta hankaloittavan osapuolen toimintaa vastaan. Jos pesänjakajalla olisi käytössään totuudenmukaiset tiedot osapuolten varallisuudesta, olisi puolueettoman ja oikeudenmukaisen osituksen toimittaminen mahdollista huomattavasti helpommin. Hän katsoo, että pesänjakajalla tulisi harkintansa mukaan olla oikeus ositusosapuolten tilitietojen tarkastamiseen sekä oikeus vaikuttaa osituskustannusten jakamiseen osapuolten välillä sanktiona osituksen tahallisuudesta.

Hankalia tilanteita osituksissa muodostuu siitä, että maallikot eivät tunne avioliittolain terminologiaa, varsinkaan vastikkeiden ja tasingon osalta. Lisäksi tietoisuus osituksen sovittelumahdollisuuksista on Yrjö Luukon kokemuksen perusteella vähäistä. Järjestelmän heikko tuntemus on myös yksi syy siihen, miksi ositus päädytään toimittamaan pesänjakajajohtoisena, kun ositustahot kokevat tarvitsevänsä siihen asiantuntija-apua. Ositustahot eivät yleensä itse osaa vedota vastikkeisiin tai sovitteluperusteisiin, ellei

heillä ole apunaan lainoppinutta asiamiestä. Tämä herättää kysymyksen, että kun avio-liitto on näinkin keskeinen instituutio ihmisten elämässä, niin miten sen taloudellisista vaikutuksista ja seurauksista tiedetään näin vähän? Miten saada yleinen tietoisuus avioliittolaista ja sen tarjoamista mahdollisuuksista suuremmaksi?

Eräs seikka, jonka itse olen omassa työssäni asianajosihteerinä havainnut, on se, että avioehtosopimuksella on edelleen jossain määrin negatiivinen leima. Siihen liitetään epämiellyttävä mielikuva epäluottamuksesta ja laskelmoivasta puoliosasta. Avioehtosopimus koetaan jossain määrin jopa alentavana tai epäarvoisuutta lisäävänä, vaikka itse näen sen erittäin hyvänä keinona suojata omaa omaisuutta, vaikkapa sitä perinnöksi saatua kiinteistöä. On muistettava, että avio-oikeuden piiriin kuuluu myös se omaisuus, jonka puoliset ovat hankkineet jo ennen avioliittoa ja jonka karttumiseen toisella puoliosalla ei mahdollisesti ole ollut osaa eikä arpaa. Oikeudellisessa keskustelussa tämä avio-oikeuden ulottuvuus on saanut paljon kritiikkiä. Itse kallistun Yrjö Luukon tavoin sille linjalle, että aviovarallisuusjärjestelmä on tässäkin kohtaa toimiva, sillä se tarjoaa mahdollisuuden poiketa lain perusperiaatteesta. Tämä juridinen näkökulmani saattaa tosin johtua 10 vuoden kokemuksestani asianajosihteerin työstä. Mielestäni tätä laissa annettua mahdollisuutta on jo jokseenkin opittu käyttämään, vaikka tuntuukin, että parina viime vuotena avioehtosopimuksia on laadittu aiempia vuosia vähemmän. Kertooko tämä avioehtosopimusten suhteellisen vähäinen määrä siitä, että puoliset kokevat puolitusperiaatteen toimivaksi ja oikeudenmukaiseksi ratkaisuksi vai siitä, että he eivät tunne lain suomaa mahdollisuuksia? Oma näkemykseni on, että kaikki edellä mainitsemani näkökulmat vaikuttavat yhtälailla.

4.2 Opinnäytetyön tavoitteiden saavuttaminen ja arviointi

Työn tavoitteena oli selvittää, millainen ositus on pesänjakajan näkökulmasta ja miksi ositustahot päätyvät toimitusositukseen. Mielestäni olen saavuttanut tavoitteeni hyvin ja löytänyt vastaukset kysymyksiini sekä osannut tuoda ne esille tässä työssäni. Työ on mielestäni käytännönläheinen ja havainnollistaa, millaisia ositukset todellisuudessa ovat.

Opinnäytetyön hyödyllisyyden osalta katson, että työni tuo julki sen huomionarvoisen epäkohdan, että ihmisten tietoisuus ja tuntemus avioliiton varallisuusjärjestelmästä on yllättävän heikko ja sitä tulisi mielestäni saada jollain keinoin parannettua. Onko rakkaus niin sokea, ettei avioliiton taloudelliselle puolelle suoda juurikaan ajatuksia? Oli-

siko asianajotoiminnassa nykyään sallittu markkinointi yksi mahdollisuus? Markkinointi ja mainostaminen varmasti alentaisivat kynnystä ottaa yhteyttä lainoppineeseen asiantuntijaan erilaisissa perheoikeudellisissa asioissa ja sitä kautta lisäisivät ihmisten tietoisuutta. Lisäisivätkö asiantuntijoiden artikkelit yleisesti saatavilla olevissa aikakauslehdissä ihmisten tietoisuutta? Omaksi pohdittavakseni jatkossa myös jää, miten itse voisin työssäni edesauttaa tämän epäkohdan paikkaamista.

Katson myös, että työni toteutustapa on onnistunut, sillä haastattelemalla ja perehtymällä toimeksiantajan osituksia koskeviin muistioihin olen saanut laadukasta ja luotettavaa tietoa ositusten todellisuudesta sekä käytännön esimerkkejä, joiden avulla avio-liittolaki ja sen kiemurat avautuvat maallikollekin. Tutkimuksen luotettavuuteen ja pätevyyteen ovat vaikuttaneet myös kyselylomakkeen selkeät kysymykset, joille annettiin valmiit vastausvaihtoehdot sekä muutamat avoimet kysymykset. Tutkimus on siten helposti toistettavissa. Tämän aineiston luotettavuutta lisää mielestäni se, että haastattelun kysymykset ovat olleet yksityiskohtaisia ja niiden pohjalta on syntynyt rikkasta ja avointa keskustelua aiheesta. Lisäksi minulla on itselläni näkemystä ja kokemusta aiheesta. Luotettavuutta lisää myös se, että tunnen käytettävissäni olleet muistiot jo entuudestaan. Edelleen nämä muistiot ovat luottamuksellisia jo työni puolesta, joten anonymiteetin säilyminen ei ole muodostunut ongelmaksi.

Oman ammatillisen kasvun ja kehityksen osalta katson, että tämän työn tekemisestä on ollut hyötyä minulle siinä mielessä, että olen pystynyt soveltamaan teorian tietoja entistä enemmän ja paremmin käytännön työssäni. Tämän myötä ymmärrän aviovarallisuuteen liittyviä syy-seuraus-suhteita entistä paremmin. Lisäksi perusteellinen perehtyminen avioliitto-oikeuteen on syventänyt tietojani ja osaamistani merkittävästi, josta toivon olevan hyötyä tulevaisuudessakin. Työn mielekkyyttä on entisestään lisännyt se, että tutkimusprosessin aikana työnantajalleni tuli useita pesänjakajamääräyksiä, joihin perehdyin melkein huomaamattani tavallista syvemmin. Itse prosessin osalta on todettava, että se on ollut kokonaisuudessaan positiivinen kokemus, vaikkakin samalla on myönnettävä, että työn ja opiskelun yhteensovittamisessa ja aikatauluttamisessa on ollut haasteensa, minkä vuoksi sosiaalinen elämäni ja läheiseni ovat joskus joutuneet kärsijän rooliin.

Perheoikeuden alalla oikeuskirjallisuus on runsasta ja teoksista ilmestyy uusia painoksia yhteiskunnan ja säädösten muuttuessa. Myös oikeuskäytäntöä on kohtuullisen run-

saasti ja helposti löydettävissä. Alan gurut Aulis Aarnio ja Urpo Kangas ovat vuosien saatossa kirjoittaneet avioliitto-oikeudesta useita teoksia, mutta alalle on tullut myös paljon uusia asiantuntijoita, jotka luonnollisesti monipuolistavat kirjallisuusantia ja tutkimustyötä sekä luovat uusia ja toisistaan poikkeaviakin näkökulmia juridisesti pulmallisiin seikkoihin. Tässäkin kohtaa on hyvä muistaa, että kolikolla on kaksi puolta, jotka molemmat on monesti syytä katsoa.

Kuten edellä olen jo viitannutkin, raha ja rakkaus ovat suomalaiselle usein vastakoh-
tia. Rakastuessa ja avioituessa lyödään hynttyyt ja pankkitilit yhteen eikä mietitä mah-
dollista eroa. Meidän Perhettä perustettaessa harvoin muistetaan, että ilman avioehto-
oikeus toisen puolison omaisuuteen syntyy vihkihetskellä. Tilanteessa olisi kuitenkin
järkevää muistaa varautua liiton päättymiseen. Pahimmassa tapauksessa esinekohtai-
nen oikeus menetetään, millä saattaa olla ne kipeimmät seuraukset, jos kysymys on
esimerkiksi perintökiinteistöstä. Tosiasiahan kuitenkin on, että jokainen liitto päättyy
eroon – viimeistään toisen puolison kuollessa.

OIKEUSTAPAUKSET

Itä-Suomen HO 30.06.2009 632

KKO 1968 II 78

KKO 1971 II 76

KKO 1975 II 24

KKO 1981 II 21

KKO 1981 II 131

KKO 1983 II 167

KKO 1984 II 217

KKO 1986 II 147

KKO 1990:5

KKO 1992:52

KKO 1993:113

KKO 1994:34

KKO 1997:106

KKO 1999:58

KKO 2003:23

KKO 2003:74

KKO 2008:40

KKO 2009:93

KKO 2010:57

KKO 2011:2

LÄHTEET

Aarnio, A. & Helin, M. 1992. Suomen avioliitto-oikeus. 3. uudistettu painos. Jyväskylä: Gummerus Kirjapaino Oy.

Aarnio, A. & Kangas, U. 2009. Suomen jäämistöoikeus I. Perintöoikeus. 5., uudistettu laitos. Helsinki: Talentum Media Oy.

Aarnio, A. & Kangas, U. 2010. Perhevarallisuus-oikeus. Helsinki: Talentum Media Oy.

Autio, A. 2011. Avioerot tulevat kalliiksi yksilöille ja yhteiskunnalle. Kouvola-Sanomien 25.01.2011.

Avioliittolaki 13.6.1929/234.

Gottberg, E. 2005. Perhesuhteet ja lainsäädäntö. Turun yliopiston oikeustieteellisen tiedekunnan julkaisuja. Yksityisoikeudellinen sarja A:112. Vammala: Vammalan Kirjapaino Oy.

Gottberg, E. 2010. Aviopuolisoiden välisen taloudellisen suhteen sääntelystä. Saatavissa: <http://www.edilex.fi/lakikirjasto/7151> [viitattu 25.01.2011].

Haataja, M. 2010. Rajoittamaton avio-oikeus aviovarallisuusjärjestelmämme pääsääntönä. Saatavissa: <http://www.edilex.fi/lakikirjasto/7056> [viitattu 26.01.2011].

Itä-Suomen HO 30.06.2009 632. Saatavissa: <http://www.finlex.fi/fi/oikeus/ho/2009/isho20090632> [viitattu 15.04.2011].

Kangas, U. 2006. Perhe- ja perintöoikeuden alkeet. Helsingin yliopiston oikeustieteellisen tiedekunnan julkaisut. Helsinki: Yliopistopaino.

Kangas, U. 2010. Aviovarallisuus- ja perintöoikeus. Saatavissa: http://www.helsinki.fi/oikeustiede/oppiaineet/perhe_jaamistooikeus/materiaali/Aviovarallisuus-%20ja%20perintooikeus2010.pptx [viitattu 22.02.2011].

KKO 2008:40. Saatavissa: <http://www.finlex.fi/fi/oikeus/kko/kko/2008/20080040> [viitattu 22.02.2011].

KKO 2010:57. Saatavissa: <http://www.finlex.fi/fi/oikeus/kko/kko/2010/20100057> [viitattu 22.02.2011].

KKO 2011:2. Saatavissa: <http://www.finlex.fi/fi/oikeus/kko/kko/2011/20110002> [viitattu 22.02.2011].

Litmala, M. 2002. Aviovarallisuusjärjestelmän uudistamistarpeista. Defensor Legis N:o 3/2002. Saatavissa: <http://www.edilex.fi/lakikirjasto/1085> [viitattu 26.01.2011].

Lohi, T. 2003. Ositus, tasinko ja sivullissuoja. Suomalaisen Lakimiesyhdistyksen julkaisuja. A-sarja N:o 246. Jyväskylä: Gummerus Kirjapaino Oy.

Luukko, Y. Haastattelu 28.04.2011. Kouvola: Lakiasiantainmisto Yrjö Luukko.

Luukko, Y. 2011. Luottamukselliset muistiot ositustoimeksiannoista vuosilta 2002 – 2010.

Marriage Act 234/1929; amendments up to 1226/2001 included.

Mikkola, T. 2000. Lesken asema jäämistö- ja vero-oikeudessa. Helsinki: Werner Söderström Lakitieto Oy.

Mikkola, T. 2010. Avio- ja avopuolisoiden yhteisomistukseen liittyvistä kysymyksistä. Saatavissa: <http://www.edilex.fi/lakikirjasto/7511> [viitattu 22.02.2011].

Norri, M. 2007. Perintö ja testamentti: Käytännön käsikirja. Helsinki: Talentum Media Oy.

Perintökaari 5.2.1965/40.

Rosti, H. & Litmala, M. 2007. Aviovarallisuusjärjestelmä lakimiesten näkökulmasta. Avioliittolain varallisuussäännösten toimivuuden tarkastelua II. Helsinki: Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen julkaisuja 226. Saatavissa: <http://www.optula.om.fi/Etusivu/Julkaisut/1210772812028> [viitattu 25.01.2011].

Tilastokeskus. 2011. Käräjäoikeuksissa ratkaistiin ennätysmäärä riita-asioita. Saatavissa: http://www.stat.fi/til/koikrs/2010/koikrs_2010_2011_03_31_tie_001_fi.html [viitattu 17.08.2011].

Timonen, P. (toim.) 2003. KKO:n ratkaisut kommentein 2003:I. Helsinki: Talentum Media Oy.

Timonen, P. (toim.) 2008. KKO:n ratkaisut kommentein 2008:I. Helsinki: Talentum Media Oy.

Välimäki, P. 2010. Ositusta ja sen sovittelua. Saatavissa: http://www.helsinki.fi/oikeustiede/oppiaineet/perhe_jaamistooikeus/materiaali/Ositusta_ja_sen_sovittelua_2010.pdf [viitattu 22.02.2011].